

TÜRK DÜNYASINDA BAZI DÜĞÜN TERİMLERİ VE 'AL DUVAK' GELENEĞİ ÜZERİNE*

*Adem AYDEMİR**

ÖZET

Gelenekler, bir milletin iç dünyasını, hayata bakışını gösteren eşi bulunmayan zenginlik kaynağıdır. Bunlar, bir halkın tarihini, insanlığın en eski tarihte oluşan görüşlerini ve fikir aşamalarını öğrenmede eşi bulunmaz bir araç sayılır. Doğum, evlilik ve ölüm insan hayatındaki en önemli geçiş törenleri olarak değerlendirilir. Türk milletinin tanınmasında ve yapısının ortaya konulmasında folklor araştırmalarının önemli bir yeri vardır. Bu sebeple, makalemizde geçiş dönemleri olarak tanımlayabileceğimiz, doğum, evlenme ve ölüm âdetlerinden sadece evlilikle ilgili önemli bir kavram olan 'Al Duvak' üzerinde durulacaktır.

Kültürel süreklilik bağlamında değerlendirildiğinde, Türklerin İslamiyet öncesi dönem yaşam biçimlerini ve geleneksel manada birçok uygulamalarını İslamiyet sonrası dönemde de büyük ölçüde koruduğu görülür. Bunlardan İslâmî kaidelere uygun olmayanlar zamanla değişime uğramış, bazıları İslâmî kimlik kazanarak varlığını sürdürmüş, bazıları da tamamen ortadan kalkmıştır. Bu değişim, Türklerin İslamiyet'i kabulünden sonra yayıldıkları geniş coğrafyanın ve bu geniş coğrafyada sahip oldukları farklı sosyo-ekonomik ve siyasi yapıların etkisiyle Türk topluluklarında farklı düzeylerde gerçekleşmiştir.

Toplumlar geleneklerini, uzun zaman içinde kazanırlar ve değişimleri de zordur. Milletleri diğer milletlerden ayıran özelliklerden biri gelenektir. Bir toplumun devamlılığı için geleneklerinin yeni nesillerde yaşatılması önemlidir. Günümüzde kullanılan gelin kıyafetlerinin kültürel temellerinin tespiti bu bakımdan büyük önem taşımaktadır. Bu makalede, Türkiye ve Türk dünyası arasındaki kültür birliği bu geleneksel folklor değerinden hareketle değerlendirilecektir. Ayrıca, bu makalede, Türk kültüründe bazı sıhrî akrabalık terimleri ile bazı düğün terimleri incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Türk Dünyası düğün Terimleri, Al duvak, Al duvak geleneği.

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

* Öğretmen, MEB, El-mek: adem.aydemir@hotmail.com

ABOUT SOME OF THE WEDDING TERMS AND THE RED VEIL TRADITION IN TURKISH WORLD

ABSTRACT

Traditions are unique resources reflecting people's view on life. They also provide an excellent medium to learn about the thought process and evolving ideas throughout history. Birth, marriage and death are regarded as the most important traditional ceremonies in human life. Studies of folklore have an important role in introducing Turkish Peoples. Therefore, we will examine one folklore factor such as 'Red Veil' traditional wedding ceremony besides birth, marriage and death in our article.

If it is explained in cultural continually point of view, it is seen that the Turks kept their life styles and traditions after they became Muslim. Some of these traditions and life-styles that were not appropriate with Islamic regulations changed in the course of time, some of them disappeared and some of them kept their existence by gaining Islamic identity. After the Turks became Muslim, they appeared in a very large geography and this very large geography had different social- economical and political structures. Because of this, the change happened in different levels in Turkish societies.

Society gain and form their traditions during long periods and the traditions of society can hardly be changed. One of the peculiarities which differs one nation from others is the tradition. Transferring the traditions into new generations is important for the continuity of a society. Determination of cultural foundations of bride dresses in use today is very important in this regard. In this article, the cultural unity between Turkey and Turkish world would be evaluated this traditional folklore value. In addition this article, some of the wedding terms with some of the judicial kinship terms in Turkish culture will be examined.

Key Words: Turkish world wedding terms, Red veil, Red veil tradition.

Giriş

Halk bilimi, halkın geleneğe bağlı maddi ve manevi kültürünü kendine özgü metotlarla derleyen, araştıran, sınıflandıran, çözümleyen ve halk kültürü üzerinde değerlendirmeler yapan bir bilim dalıdır. Halk biliminin konusu olan gelenek ve görenekler, belirli zaman ve mekân içinde, hayat şartları belirli bir halkın psiko-sosyal davranışlarıdır. Bu davranışlardan bazıları zamanla fonksiyonel manasını kaybetmiş, bazıları ise halkın hatırasında veya alışkanlıklarında yaşamaya devam etmektedir. Günümüzde geçerli olan birçok geleneğimiz tarih öncesinin karanlık dehlizlerinde kaybolmuş olan inanış, yaşayış ve sosyal şartların hatıralarıdır. Bunlar zamanla sosyal şartların, yaşayış ve üretim biçimlerinin değişmesine uygun yeni şekiller alarak günümüze kadar ulaşmışlardır. Tarih öncesi devirlerde bile önemini kaybeden bazı kavramlar hakkında, bugün yaşayan ilkel insanların hayatına dair toplanan malzemeler ile destan, masal ve geleneklerimizi karşılaştırmak suretiyle bir fikir edinebiliriz. Gelenek ve görenekler, insan topluluklarını bir arada yaşatan, onların geçmişle bağlarını kuran kültür unsurlarıdır. Kültürün içinde, bir milletin değer

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013*

yargısı, zevki, düşünce tarzı, inanç sistemleri bulunur. Toplumlar, buldukları coğrafyadan göç etmiş olsalar bile, bu kültür unsurlarını yeni yurtlarına taşımışlardır.

Türk folklor çalışmaları doğum, evlenme ve ölüm olmak üzere üç önemli geçiş töreni bulunduğunu gösteriyor. Folklor araştırmacıları bu üç geçiş dönemini birlikte ele almaktadır. Bunlardan bir ailenin kurulmasını sağlayan evlenme ve düğün âdetleri kültürün devamlılığını gösteren davranışlardandır. Her toplumun kendisine mahsus gelenek ve göreneklere evlenme ve düğün şekillerine yansımıştır. Ancak en eski Türk âdetlerini aynen koruyan bir Türk boyu da herhalde mevcut değildir. Türk düğün gelenekleri, aile kurumunun gelişimi sürecinde çeşitli aşamalar geçirdikten sonra, her aşamada meydana gelen âdetleri içine alarak günümüze ulaşmıştır. Bu âdetlerden birisi düğünlerde geline 'Al Duvak' bağlama âdetidir. Kökleri çok eski çağlara dayanan düğün geleneklerimiz, Türk toplumunun hayat görüşünün ve dini inançlarının izlerini taşımaktadır. Bunlar, kötü ruhlardan korunma, örtünme, tapınma, temizlenme, erginlenme ve statü değiştirme gibi durumları ifade eden ritüellerle doludur. Toplumda en çağdaş olduğunu iddia eden fertlerin bile binlerce yıllık ilkel âdetleri, inanç ve sembolleri kendisiyle beraber yaşattığını görebiliyoruz. Türk toplumunda evlenme öncesi, evlenme ve düğün gelenekleri hakkında bugüne kadar, ülkemizde ve Türk dünyasında çok sayıda araştırma yapılmış olup, bu konuda yeterince veri bulunmaktadır. Ancak bildiğimiz kadarıyla 'Al Duvak' geleneğimiz şimdiye kadar etnografya edebiyatında müstakil bir tetkike konu edilmiş değildir. Bu sebeple çalışmamızda, Türk Dünyasında bazı düğün terimleri ve 'Al Duvak' konusu giriş ve sonuç bölümleri haricinde on üç başlık altında değerlendirilmiştir.

Düğün kelimesi

Tüğün: "Düğün" (DLT I: 400). Araştırmacılar 'dügün' kelimesinin 'bağlamak' anlamına gelen 'tüğ-/ düğ-' fiil kökünden geldiği yönünde büyük ölçüde müttefiktir (Gabain 2007: 303; Tüğ-(d-) 'to tie (a knot), to knot (a string)' ant the like, hence metaph. EDPT: 477; *düg- 1 to tie in a knot, make a loop 2 button 3 knot EDAL: 1361). Tüğün (d-): "a knot. A wedding party, a wedding feast" (EDPT: 484). Tüğül-: "Düğülmek, düğümlenmek; yemek boğazda kalmak" (EDPT: 481). Tügmelen-: "Dügmelenmek, ilikleri ilikleme" (EDPT: 483). Toy: "Düğün" (EDPT: 566). Bağ-: (EDPT: 292, 310; EDAL: 319). Bağlat-: (EDPT: 314). "Tüğsin tüğün tüğüldi/ Dört köşeli düğüm düğüldü." (DLT I: 437). Bazı araştırmacılar göre; evlilik kültürüyle ilişkili temel eylemlerin 'bağ oluşturma, bağlama' bilgisinden kaynaklandığını tüğün/düğün, (<tüğ-/ bağlamak, düğüm yapmak) sözcüğü de açıkça göstermektedir (Gülensoy 1974: 286/7; Yakıcı 1991: 33-35; User 2008: 143). Yenisey Yazıtlarından E. 47 Suci olarak tanımlanan Boyla Kutlug Yargan yazıtının 6. satırında yazıt sahibi; "İnim yiti, urım üç, kızım üç erti ebledim bağladım/ Erkek kardeşim yedi, oğlum üç, kızım üç idi, evlendirdim, bağladım." (User 2008: 143) diyor. 'B(a)gl(a)d(i)m/ bağladım' ibaresi N. Useev'in çalışmasında yer almamıştır. Yazıttaki 'b(a)gl(a)d(i)m' ifadesinin tahribat dolayısıyla tahmini olarak yanlış okunduğu ve bunun doğrusunun 'barkladım' olması gerektiği açıktır. Bu durumda yazıtın ifadesi bağlamına uygun olarak Türkiye Türkçesi ile "Yedi erkek kardeşim, üç oğlumve üç kızım vardı; bunları evlendirdim, barklandırdım." şeklinde olmalıdır. Günümüz Anadolu'sunda dahi bir baba oğluna ve kızına karşı görevlerini ifa ettiğini ve bunları evlendirdiğini ifade etmek bakımından 'evlendirdim barklandırdım' sözünü kullanılmaktadır. Nitekim Yenisey, Gök Türk ve Uygur Yazıtları'nda 'mülk' ve barınak anlamında 'ev/𐰆' (e:v EDPT: 3) ve 'ev bark/𐰆𐰇𐰈𐰉' (ba:r; dwelling and household goods EDPT: 359; *b(i)ar-k; 1 house 2 home, household EDAL: 346) sözleri sürekli yan yana görülmektedir. Bu durum KB ve DLT'de de aynı durumdadır (KB: 4536, 4545, 4645, 4727, 5486; DLT III: 333). Clauson, 'düg-' sözüyle aynı manayı taşıyan 'bağ-' hakkında: "Bond, tie, belt; a confederation": bağla-, Suci Yazıtı'nda eble-'evlendirmek' fiiliyle koşma (hendiadyoin) oluşturduğu için, eble- fiiliyle eş veya yakın anlamıdır. bağla- fiilinin eski Türklerde evlilik töreni ritüelleriyle ilişkisi, Çin kroniklerine yansımaktadır." (EDPT: 310) açıklamasını yapmıştır. 'Düğün' terimi nadir olarak müzekker adı olarak kullanılmış olup Kıbrıs'ın

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

fethinden sonra 13 Cemâziyelevvel 980/ 21 Eylül 1572 tarihli sürgün hükmü ile 1572-1573 yıllarında Niğde Kâzâsı Nahiye-i Şehr 75 haneli Revânî köyünden Kıbrıs'a sürülen aileler arasında Arslan bin Düğün adlı bir hane halkı reisi de bulunmaktadır (Gökçe 1999: 46). Ancak 75 haneli bu köyden sürülen diğer Sivasdos bin Yakaros, Vasil bin Koçi, Köstendil bin Vasil, Tirlir bin Karaca, Nikola bin Slorki, Sctil bin Todoros ve Eynebegi bin Arslan'ın Gayri Müslim olmalarına bakılırsa Arslan bin Düğün'ün de Gayri Müslim olması mümkündür.

Gelin Kelimesi

'*Kel ~ gel- > gelin*' kelimesi '*tüğün/ düğün*' kelimesi gibi '*tüğ-/ düğ-*' fiil köküne '*-xn*' fiilden isim yapım ekinin eklenmesiyle kurulmuş fiil soylu bir isimdir (Korkmaz 2009: 101). Fiilden isim yapan bir ek olan '*-xn*', Eski ve Orta Türkçe döneminde işlek bir ektir (Clouston 2007: 193; TDES-I: 152). '*-xn*' ekinin eklendiği fiillerden, fiilin de tesiriyle, '*kararlılık, kesinlik, süreklilik, dönülmezlik ve güçlülük*' ifade eden isimler türettiği görülüyor. Nitekim '*gelin*' sözünün ruhunda, '*kararlılık, kesinlik, süreklilik, dönülmezlik, sonsuzluk*' seziliyor. Burada bir yere yerleşmek anlamındaki '*in-*' fiili ve çok eski çağların barınağı olan mağara anlamındaki '*in*' adı ile Türkçede '*gel-*' fiilinin asıl fiile devamlılık ve süreklilik anlamı kazandırdığını da nazara almak gerekmektedir. Bu bağlamda şunu ifade edelim ki, Türk düğünlerinin daha ziyade yılın ilkbahar ve sonbahar mevsimlerine münhasır olması sadece tabiat şartları ve iktisadî faaliyetlerle ilgili değildir. İlkel maneviyatta belli bir dönemde gerçekleşen dinsel olaylar, mantıksal olarak sonsuzlukta gerçekleşmiş kabul edilmiştir. Ebedî yenilenme düşüncesinde, bireysel ve toplumsal bir yenilenme ve kozmosun yeniden oluşumu düşüncesi vardır. İlkbahar ve sonbaharda tabiattaki değişme kozmik âlemin kapılarının dönemsel olarak açılmış olmasıyla ilgilidir ve büyük zamandaki bir açıklık, sonsuzluğa çıkıştır. Bu bakımdan ilkbahar ve sonbahardaki dinsel faaliyetler gerçekte sonsuzlukta gerçekleşmiştir. Nitekim bu husus Türk cenaze merasimleri ve kurultaylar için dahi aynen caridir.

Eski Çin kaynakları Türklerin evlenme ve aile gelenekleri hakkında ayrıntılı bilgiler verirler. Ancak Türk kaynaklarına dayalı olarak bu hususun incelenmesi için Yenisey ve Gök Türk Yazıtlarıyla başlamak gerekiyor. Bireysel mezar kitabeleri durumunda olan Yenisey Yazıtlarına nazaran Gök Türk Yazıtları devlet yazıtları olmakla beraber, bunlarda Türk halk edebiyatı unsurları da bulunmaktadır (Şenocak 2001: 165-176). Türkçede '*kelin*' kelimesi en eski kültür kelimelerimizden biri olarak günümüze kadar ulaşmıştır. Kelin: "Gelin" (DLT I: 404; CC: 120/4). Gilin: "*Gelin/ Braut*" (ÇL: 70). Kel-: "Gelmek" (CC: 12/16). Clouston, '*kelin/ gelin*' kelimesinin '*kel-/ gel-*' fiil köküne bağlı olduğunu ve '*aileye gelen kişi, birinin küçük erkek kardeşinin veya oğlunun karısı*' anlamında türemiş bir kelime olduğunu ifade etmektedir. "*Kelin (ğ): Kel-in the sense of 'one who comes in to the family'; properly a term of relationship meaning 'the wife of one's younger brother of the husband, but more usually rether generally for 'bride'; indeed it seems to be the only native Turkish word with that meaning.'*" (EDPT: 719). "PTurk. *gēlin: bride, daughter-in-law. Turk. *gēlin < *gel- 'come' - "ethnologisch sehr überzeugende Etymologie"...), the relation between PT *gēl- 'to come' and *gēlin 'daughter-in-law' is purely folk-etymological." (EDAL: 659). '*Kelin*', Yenisey ve Gök Türk Yazıtlarında olduğu gibi DLT, KB ve DKH'de de günümüzde kullanılan manada kullanılmıştır. Türkçede *g/ k = '0'* ses değişmesi yaygın durumdadır (Ekşi 2012: 17-29). Yenisey Yazıtlarından E. 3 olarak tanımlanan yazıtta '*kız kelinlerim*' ve Gök Türk Yazıtlarından olan KTY'nin kuzey yüzünde Oğuzların ordayı basmasını anlatan dokuzuncu satırında '*kelingünüm*' ifadesi yer almıştır. Tüt-: "Tütmek", Tüt-: "Duman", Tüğ-: "Düğümlemek", Tüğ+ -ün: "Düğün" örneklerinde olduğu gibi '*-xn*' fiilden isim yapım eki durumundadır. Dolayısıyla '*kelin*' kelimesi '*kel-/ gel-*' fiil köküne '*-xn*' fiilden isim yapım ekinin eklenmesiyle kurulmuş fiil soylu bir isimdir (Korkmaz 2009: 101). Bu kelime aynı zamanda Türk izdivaç şeklinin '*exogamy*' ve aile yapısının kadim zamandan beri '*ataerkilaile*' olduğunu göstermektedir. Yenisey Yazıtlarında;

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

'Kuyda kunçuyım, özde oğlum/ Haremdeki prensesim, vadideki oğullarım.' (E. 3/1). 'Küdegülerim, kızkelinlerim/ Güveyilerim, gelinlerim.' (E. 3/6). 'Kuydaki kunçuyım/ Haremdeki prensesim.' (E. 6/4). 'Kuyda kunçuyımğaka, özde oğlumka/ Haremdeki prensesimden, sahadaki oğullarım.' (E. 7/4). 'Yatda tüñürüm/ Yad eldeki dünürüm.' (E. 11/8) 'Kuyda kunçuyım adırıldım, sekiz urım/ Haremdeki prensesimden ayrıldım, sekiz erkek evladım.' (E. 13/2). 'Kuyda kunçuyımka, oğlumka, begimke, kadaşım/ Haremdeki prensesime, oğullarıma, beyime, kardeşime.' (E. 22/3-4).¹

KTY'nin K.9. satırında 'orda' sakinleri; "Öğüm katun, ulayu öğlerin, ekelerim, kelingünüm, kunçuyularım/ Annem hatun, analarım, ablalarım, gelinlerim, prenseslerim." (Ergin 2005: 26; Tekin 2010: 38) şeklinde yer almıştır. 'Sıñtım kunçuyug birtimiz/ Ona kız kardeşim prensesi verdik.' (KTY.D. 20). Türk etnografya edebiyatında 'katun, kız, kunçuy, oğul, gelin, küdegü, öğ, ulayu öğ, eke, tüñür' terimleri ilk defa bu yazıtlarda açık olarak yer almıştır.

Kelgin: "Büyükirmakların veya denizlerin taşar gibi kabarması. Bu, sele benzer." (DLT I: 443). Clauson, "kel-; apparently 'the incoming (i.e. rising) tide. Survives in SE Türki keltün Jarring 170. Uyğ. VIII ff. Bud. Sanskrit udakavaham 'aflood' (the second word has this meaning and the first is described as being used instead of it.)" (EDPT: 718) açıklamasını yapmıştır. Kalkin: "Su hendeği" (EUTS: 70). Türkçede 'su' sözünün 'tabi ol-, itaat et-, gönder-' (DLT III: 248; EDPT: 782) gibi manalarının olması manidardır. 'Kelgin' sözünün içinde efsane ve mitoloji de vardır (Ögel 2002: 393). "Oğuzlarla Kıpçaklar gerek isimlerin ve gerek fiillerin ortasında bulunan 'ğ' harfini atarlar." (DLT III: 304). Türkçede gel- fiili süreklilik ve ivedilik anlamı veren bir fiildir (Uysal 2013: 70-76). Bu bakımdan kel(i)n>kelgin>kelin>gelin gelişmesi üzerinde düşünülebilecek bir veridir.

Duvak kelimesi

Evlilik, insan hayatında 'geçiş dönemleri' olarak bilinen, doğumla başlayıp ölüme kadar devam eden sürecin en önemlilerindedir. Evlilik geçiş döneminin önemli bir göstergesi olan 'duvak' kelimesinin etimolojisi bugüne kadar tam olarak yapılmış ve üzerinde ittifak sağlanmış değildir. TY.I.T K.2'de Tug: "Engel" karşılığı kullanılmıştır. 'On tünke yantaki tug ebirü bardımız/ On gecede dağdaki engeli dolanıp gittik.' (Ergin 2005: 72). Bu söz DLT'de; 'Herhangi bir şeyin tıkaçı, kapağı, germeci, yol seddi.' (III: 127) şeklinde yer almıştır. Türkçedeki 'tugla-' sözcüğünün kökü buradaki 'tug' (DLT III: 294) sözüdür. Tefekkürde suları kesmek bir aşamadan diğer bir aşamaya, bir varoluş durumundan diğer bir varoluş durumuna geçiştir. Buradaki tu- 'kapamak' fiili Clauson tarafından to-biçiminde okunmuş ve 'to elose, block/kapamak, tıkamak, kapatmak, kesmek' şeklinde anlamlandırılmıştır (EDPT: 434). Clauson'a göre, 'tog/ tug' kökünden toğ -la-t-: (toğ- la-t-) 'suyun gediğini yarığını kapatmak/dam, cover, stopper' anlamını karşılayan fiiller türetilmiştir. Tuk: "mound, dam' <*tug-Vk" (EDAL: 73). Bunun dışında tuğla- (<*tuğ-la-), tuğaq (<*tuğ-aq) gibi kelimeler de vardır (EDPT: 470). 'Ol ağız tudı/ O, ağızını kapadı. Herhangi bir delik kapatılırsa yine öğle denir.' (DLT III: 147). Dönemin diğer eseri olan KB'de, 'tu-', 'tıkamak' anlamındadır. Genel olarak gelinlerin başlarını ve yüzlerini kapayan örtü ve çömlek ağızlarını kapayan kapak olarak bilinen 'duvak' sözü, Kazaklarda 'tumak' kış başlığı, Bulgarlarda 'devak', Sırp'larda 'düvak', Özbeklerde 'tuvok', Kırgızlarda 'tubak' kapak, Türkiye Türkçesinde ise 'tuvak>duvak' şeklinde değişmiştir (TDES-I: 124). Tumak; CC'de "Kör, küü" (CC: 161/9) EUTS'de ise; "kapamak, tutmak" (EUTS: 165) demektir. Eren, söz konusu terimin 'tuğ+ -ak' şeklinde kurulduğunu ve 'küçük tuğ' anlamına geldiğini ifade etmektedir (Eren 1989: 6). 'Duvak' nikâhtan önce gelinin beline bağlanan gayret-bekâret kuşağı ile de aynı anlama gelmektedir. Zira

¹ Bu çalışmamızda Yenisey Yazıtlarıyla ilgili veriler Dr. N. Useev'in 2006 Kırgızistan Türk Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkoloji Anabilim Dalı "Kırgız ve Türkiye Türkçesi İle Karşılaştırmalı Olarak Yenisey Yazıtları Dilinin Söz Varlığının Tarihi Gelişimi" konulu Yüksek Lisans Tezinden alınmıştır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

kızın babası, dayısı, ağabeyi ‘duvak’ örterlerken bir anlamda kız üzerindeki velâyet haklarını da damada teslim etmişlerdir (Köse 2003: 93). TS’de ‘duvak/ قوادة’, ‘tuvak’: Peçe ve Farsça’da ‘rûy - pûş’ yüz örtüsü, Arapçada ‘Burka ~ hıdr’ kız duvağı ve örtüsü şeklinde yer almıştır (TS-V: 3864).

Kuman-Kıpçak sözlüğü olan CC ve bugünkü Karaçay-Malkar Türkçesinde Tuv: “Doğmak (CC: 148/4) demektir. Clauson ‘doğ-’ sözcüğünün ‘insan veya hayvan yavrusunun dünyaya gelmesi’ anlamını temel anlam, ‘cansız varlıkların yukarıya doğru hareketi’ anlamını meteforik anlam olarak kabul etmiştir (EDPT: 465). Türkçede ‘tuğ, tuh’ kelimeleri ‘doğmak, doğurmak’ (Gabain 2007: 302) anlamında, ‘ak’ (beyaz) sözü ise Altay Türkçesinde ‘cennet’ anlamındadır (Ögel 1998: 571). Clauson, ‘-k/-ak/ -ek’ ekleri konusunda; ‘Sesli harfle biten bir fiile eklendiğinde sadece -k sesi gelmektedir. Sessiz harfle biten bir fiile eklendiğinde ise ‘-ak/ -ek’ olarak kullanılır, bu şekilde iki heceli fiillerin ikinci sesli harfi normal olarak düşer.” (Clauson 1967: 21) bilgisini verir. Sözcük EDPT’de, toğla-biçiminde ‘o’ ünlüsü ile yer almaktadır (EDPT: 470). Toğ-: “Doğmak, meydana çıkmak, belirlemek; yükselmek, havalanmak, göğe ağmak” (EDPT: 463). Yeni Uygur Türkçesi Sözlüklerinde ise ‘kapak, kazan kapağı’ (Necip 1995: 429) anlamındadır. Bu bakımdan ‘duvak’ kelimesinin kökü Türkçede ‘kapamak, saklamak, tıkmak, örtmek, eli veya başka bir şeyi görünmez hale getirmek’ anlamına gelen ‘tuğ/ toğ’ kelimesidir (Özertural 2002: 181-192; Çetin 2012: 81-104). ‘Tu’ kökünden geldiği açık olan ‘tup’ kelimesinin ‘evin ortası, ocak’, ‘tuflu’ kelimesinin ‘mezar’ (DLT I: 430/1), Tuğkan: ‘Akraba’ (Çelikbay 2006: 121), ‘tukum’ ise Kırgız lehçesinde ‘tohum, hububat, zürriyet, nesil, soy, kabile, cins’ (Yudahin 1998-II: 758) anlamlarına gelmiş olması manidardır. ÇL’de Tuvay: “Perde/ schleier’ (ÇL: 198) olarak tanımlanmıştır.

Selçuklu hanedanının kurucu atası Tukak Bey’in adı bazı muteber kaynaklarda ‘Duvâk-قوادة’ şeklinde kaydedilmiştir (Sümer 1999: 151). Türk onomastiği yönünden ilginç olmak üzere, 1571 yılında Kıbrıs’ın fethinden sonra, 13 Cemâziyelevvel 980/ 21 Eylül 1572 tarihli sürgün hükmü ile 1572-1573 yıllarında Karaman ve Vilâyat-ı Rûm’dan buraya sürülen aileler arasında Bozok kazasının Aydınlu karyesinden hane halkı reisi Mesud b. Duvak adında birisi de bulunmaktadır (Gökçe 1999: 69). Ancak bu veriler istisna olarak değerlendirilebilir. Nitekim ‘Umay’ kadim müennes iken, Yenisey Yazıtlarında E. 28 olarak tanımlanan Altın-Köl I yazıtının 3. satırında yazıt sahibi hakkında ‘ukımız umay begimiz’ sözleri yer almıştır. Bazı araştırmacıların tespitlerine göre; ‘dudu/ tutu’ kelimesinin, ‘başa bağlanan yemeni, örtü’ (Ağzıboğaz Köyü-Ereğli-Konya (Özertural 2002: 188) ve Bolu ilimizin Göynük ilçesinde) (Eker 1998: 20) anlamında kullanılması, ‘tu-’ eyleminin ‘örtmek’ anlamından ‘örtü’ anlamına gelmiş olduğunu gösteriyor. Ayrıca Türkçe’de ‘tu/ tug’ ve ‘tutu/ tutu’ kelimesi ‘rehin’ anlamına gelmektedir. Tutuk: “Bulutlu hava, tutulmuş dil, felç olmuş vücut, kapalı perde.” (<tut-u-g>), ‘hostage’: (rehine; rehin, güvence); ‘security (for a debt)’, ‘Pfand’, ‘zalog’, ‘zaklad’ (rehin, kefalet, güvence) (EDPT: 452/3). Bazı araştırmacılar ise; Azerbaycan ve Anadolu folklorunda Altay halk inançlarından gelme bir ‘Güneş ana’ ve ‘Ay ana’ sembolü olan ‘Kodu/ Dodu’ ilâhesinden bahseder (Caferoğlu 1956: 69-70). KB 3047’de Tutug: “Esir/ tutsak” anlamında kullanıldığı halde, eserin 4180. beytinde daha ziyade ‘bağımlılık’ anlamındadır. Baba evinden ayrılıp, mitolojik bir göçten sonra koca evine ulaşan gelin için önceki yaşamından farklı yeni bir zaman ve yeni bir mekân söz konusudur. Bu bakımdan ‘duvak’ sözü baba evi için bir kapalılığı ifade ederken, koca evi için yeni bir doğumu ifade etmiştir. Türkçede ‘tuvak>duvak kelimesiyle aynı kökten gelen ‘tuvar>duvar’ kelimesi, bir tarafı diğer taraftan ayıran yüksek engelin adı olmuş; ‘duvak’ sözü maddeden manayı, ‘duvar’ sözü de maddeden maddeyi ayırmıştır. Duvak örtme geleneği, gelinin, etkisi altında kalabileceğine inanılan doğüstü güçlerden korunması amacıyla ortaya çıkmış ve bekâret simgesi olmuştur. Tug -ak > tuv -ak > duvak (tıkaç) sözü ‘-ak’ fiilden isim yapma ekiyle türetilmiştir. (Yapışak > yavşak, amur-ak > amrak ‘sevgili, âşik’, batır-ak > batrak ‘mızrak’, kalıp (kapak)-ak > kalpak, bıç -ak) (Korkmaz 2009: 35). Duvak: “Küçük tıkaç”. Duvak kelimesinin anlamı nazara alındığında ‘tüğ/ düğ -ak > ~ tüğ -ak ~ düğ -ak > tuvak ~ düvak > duvak’. Duvak: “Küçük düğüm, düğümcük” olması Türk dili kurallarına aykırı

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

değildir. Bu veriler ışığında, 'tuvak ~ duvak' kelimesinin üzerinde tam bir ittifak sağlanabilecek emin bir etimolojisinin yapılabilmesi güçtür. Temel başvuru kaynağımız olan DLT'de Didek: "Gelin giderken, yâd kimselere görünmemek için örtülen örtü." (I: 408; di:dek EDPT: 455) bilgisi verilir. Kâşgarlı'nın 'didek' dediği bu örtünün 'duvak' hâricinde bir şey olmadığı açıktır. Clauson'a göre tek örnek olan bu kelime muhtemelen İran dillerinden kopyadır (EDPT: 455). Farsça görmek anlamındaki 'diden/ دید' sözü bu yaklaşımı destekler gibi duruyor. Sonuçta 'tugak>tuvak>duvak' kelimesinin hem lâfzında hem mefhumunda birçok mana vardır.

Dünürçülük ve Dünür Kelimesi

Güveyiler, kayınlar, dünürler arasında gelip giden elçilik yapan kişiye 'sawçı' (DLT III: 154; sa:vçı: EDPT:785), hısımlar arasında mektup getirip götürün kişiye Oğuzlar 'yazıgçı' (DLT III: 55; EDPT:986), iki kişi arasında araç (vasıta) olan, evlenme zamanında dünürler arasında gelip giden kimseye 'arkuçı' (DLT I: 141; EDPT: 218) denirdi. Anlaşılacağı üzere bunlar evlilik yoluyla akraba anlamında dünür değil, dünürler arasında araçlardır.

Tünür: "Dünür" (EDPT: 523; *dünür: a relative by marriage EDAL: 1386). Çeşitli Türk boylarında yaşayış ve evlenme şekillerine gere 'dünür' çeşitli adlar almıştır. Başkurt, Kazak ve Altay lehçelerinde 'yavçı/ akıncı muharip, çapulcu', Anadolu'da 'görücü ~ dünürçü/ gizlice kız arayan', Yakutlarda 'tüngün körüççü/ silâhlıdır' (İnan 1998-I: 347) denirdi. DLT'de Tüngür/ dünür: 'Karının hısımları, bunlar karının anası, babası ve kardeşi gibi kimselerdir.' (III: 362) şeklinde tanımlanmıştır. ÇL'de 'peri, gulyabanî, umacı, cin, albastı, alabucı/ Fee, geist, dâmon (bei Wöchnerinnen)' (ÇL: 199) anlamındadır. Tün: "Gece" (DLT III: 339; EDPT: 513; EDAL: 1443; Üşenmez 2008: 399-404). Kür: KTY D.6, BKY D. 6'da, "aldatıcı, kandırıcı" (Ergin 2005: 10, 34; Tekin 2010: 24, 52). DLT'de, "Yiğit, sarsılmaz, pek yürekli, kabadayı adam." (I: 324). Eski Uygur metinleri için 'kür'eyer veren Clauson, sözcüğün okunuşunun kesin olmadığını gösteren (vu) kısaltması kullanarak, 'iriyarı, kuvvetli, cesur, gözü pek, yiğit, sarsılmaz, kabadayı, inatçı, bencil, alevli, taşkın' (EDPT: 735) anlamları vermiştir. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi "Oğuzlarla Kıpçaklar gerek isimlerin ve gerek fiillerin ortasında bulunan 'ğ' harfini atarlar." (DLT III: 304). Bütün Oğuz dilleri, t- >d-; /k-, g-; -g/ -y'nin düşmesi gibi fonetik, morfolojik ve leksik açıdan tipik Oğuz dili özellikleri gösterir. Bu verilere göre, 'tünür ~ dünür' sözünün gelişim süreci, 'tün -kür/ tünkür > tüngür>tünür ~ dünür/ gece savaşı' şeklinde olmalıdır. DLT'de evlilik yoluyla meydana gelen akrabalık anlamındaki 'tüngür' kelimesiyle, ÇL'de aynı kelime için verilen mananın bir ilişkisi olmalıdır. Kaçırarak veya yağmalayarak evlenme şeklinden karşılıklı rızaya dayalı evlenme şekline geçiş sürecinde 'sıhrî akraba' manasını kazanmıştır. Sonuçta 'tüngür ~ dünür' sözü, isim+isim şeklinde birleşik isim olup, yapısında tipik kök+ek kaynaşması vardır. Ancak Kırgız Türkçesinde, Ceken: "Kuga dahi denilen saz, bataklık bitkisi" (Yudahin 1998-I: 198) demektir. Yiz ~ yez ~ yiken bitkisi hakkında Kırgız Türkçesinde 'ceken' sözünden başka kullanılan 'kuga' sözünün ara seste g>d değişimi ile dünür anlamındaki 'kuda' (Yudahin 1998-II: 515/6) olması gayet mümkündür. EDAL müellifleri 'küde' ile 'kuda' arasında bir ilginin bulunduğunu belirterek; "Kude relative-in-law: Mong. *kuda; Turk. *güde-. PMong. *kuda: relative-in-law. (EDAL: 732) bilgisini vermektedir. Yiz ~ yez bitkisine Moğolcada 'deresün' bunun çalılığına 'tunke ~ tünge', Ölot Kalmukçasında 'tüngü' denir (Kara 1983: 44). Bu bakımdan 'tüngü -r > tünür > dünür' teriminin bu bitki veya bunun topluluğu ile ilişkisi sorgulanabilir. Tünke (Altay Türkçesi): "Bataklık". Ancak bu 'tünge' teriminin EDAL'de 'bağlama ipi, kayış' anlamında verilmesi de manidardır. "PMong. *tünge strap, tether: WMong. tñüge; Kh. tñüge; Bur. tñüge 'straps for bootlegs'; Kalm. tñügə." (EDAL: 1474,1477). Burada Türk devlet unvanlarından olan 'Kağan' sözünün de bir Moğol kavmi olan Juan-juanlardan yayıldığına nazara alınması gerekecektir (Shiratori 1945: 504).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

Küdegü/ Damat Kelimesi

Clauson 'küdegü' sözünü, "Son-in-law; daughter's husband" (EDPT: 703) <*kü:d- (g-): "Beklemek, koyun toplamak" (EDPT: 701) olarak tanımlamıştı. EDAL'de "güd- 1 to wait 2 to attend 3 to respect 4 to graze" (EDAL: 703), "*kür- 1 son-in-law, bridegroom 2 brother-in-law, MMong. *guregän* (HY 29), *gurigen*, *guregen* (SH) Kalm. *Kür-* 'brother-in-law' (EDAL: 824) ve "*güde- 1 son-in-law 2 guest, OTürk. *küdegül*, *küden* 2 (OUygh.); Karakh. *küdegü* 1, *küden* 2 (MK, KB); Tur. *güveji* Turk. > Mong. *küdegü*; Yak. > Evk. *kutē*." (EDAL: 732) bilgileri verilmiştir. Abdülkadir İnan'ın ifade ettiği gibi, Moğol toplumları için geçerli olan 'küdegü' sözü Türklerin anladığı manada 'damat' sözünü karşılamıyor (İnan 1951: 139-144; 1998-I: 335-340). Ancak, İnan'ın 'küdegü' sözünün 'küde-/ gütmel/ çoban' sözünden geldiği yönündeki görüşü isabetli değildir. Bu söz T. Gülensoy'un da ifade ettiği gibi Eski Uygur Türkçesinde 'küden/ misafir', 'küdenlik/ konuk evi' (EUTS: 81) ve DLT'de Oğuzca kaydıyla verilen 'küdh-/ durmak, beklemek, gözlemek, gütmek' (III: 441) sözünden gelmiş olmalıdır (Gülensoy 1973-a: 102; 1974: 298/9; Ölmez 2013: 381). 'Küdegü' sözünün önceki manası ile sonraki manası arasındaki fark, göçebe yaşamdan, yerleşik yaşama geçişle ilgili görünüyor. Damadın bir yıl kadar kayınbabası tarafından izaz ve ikram edilmek üzere misafir olarak alıkonulmasının eski bir Türk âdeti olduğu bilinmektedir. Ancak 'güveyi' sözünün etimolojisi için 'kaçmak' anlamına gelen 'küre-' (DLT III: 263; KB: 4412, 6639; EDPT: 735-737; Berbercan 2009: 171-182) fiilinin '-gen' eki (Akar 2003: 103-115; Ergin 2008-a: 190; Korkmaz 2009: 80; Zülfiyar 2010: 42-56) almış şekli de düşünülmeğe değer durumdadır. Kırgızlarda 'otko kirüü' denen bir törene kadar damat kız akrabalarından kaçmaktadır (Yudahin 1998-II: 602). Moğolcada 'Küdeki' sözünün "küt, kaba, terbiyesiz" anlamında olması manidardır. Altay Türkçesinde Moğolca alıntı *goru-ka/ *gori-ka sözünün "small river, rivulet, stream/ Küçük nehir, dere, derecik" (EDAL: 550) anlamında olması da ilgi çekicidir. Ancak 'küdegü/ güveyi' teriminin etimolojisi için düşünülebilecek en sağlam kök herhalde 'sakla-, bekle-, koru-, gözet-' anlamına gelen 'ködhez-' filidir. Ködez-, ködezil-, ködezlig (EDPT: 707). Kâşgarlı; "Ol manğa ködhezdi/ o, bir şeyi benim için sakladı. 'Ol meni ködhezdi/ o, beni bekledi, gözledi.' Bu kelime, hem saklamak, hem de gözlemek manasına kullanılır. Aslı 'köz atti'dir. Başka bir söylenişe göre bu kelime 'közetti' olur." (DLT II: 86). "Türklerin 'meni ködhti' sözü 'beni gözledi' demektir." (DLT II: 87) bilgisini veriyor. Damat: "Bir kızın, ailesinden olan büyüklere göre o kızın kocası, damat." N. Üçok, "Fonemlerin Özellikleri Üzerine Bir Deneme" adlı çalışmasında 'güveyi' ve 'damat' üzerine;

"Bu bahiste üzerinde önemle durulması gereken bir nokta da maalesef yalnız Türkçemizde bulunup, 'güveği'nin anlamdaşı (synonyme) olarak kullanılmakta olan 'damat' kelimesinin mânâsıdır. Malûm olduğu üzere, damat 'içgüveği' mânâsına gelir ve 'kızın dama, yani eve alınan kocası' demektir. İçgüveği üzerine kurulmuş bu gibi evlenmelerde bir 'koruma' hiç bir zaman bahis mevzuu olamaz: çünkü kız, hâlâ babasının 'himayesi' veya 'ısıtması' altında bulunmaktadır. Ayrıca dam yabancı kelimesinden (bk. Bedros Ef. Keresteciyan, s. 196) ürediği aşikâr olan damat kelimesi üzerine dikkat nazarını çekmek isteriz. Damat kelimesinin yabancı asıllı-kuvvetle ihtimal dahilinde olarak indogermen asıllı-olması Türklerde 'içgüveğilik' âdetinin bilinmediğini göstermeğe yeter bir delil teşkil edeceği zannındayız." (Üçok 1951: 375, not. 31) diyor.

Bu açıklamadan 'güveyi' ve 'damat' arasındaki farkın ne olduğu ve damat sözünün nasıl ortaya çıktığı anlaşılıyor. Tam: "Duvar" (DLT III: 157). 'Damat' için 'duvar/ ev' anlamında 'tam/ dam' (EDPT: 502; EDAL: 1398) veya 'tâmk(g)a' gerekli ise, KTY.GD yüzünde kayıtlı olduğundan (Ergin 2005: 30; Tekin 2010: 41) Türk'ün 'damat' sözüne hariçten 'dam' aramaya hacet yoktur. Tamğa: "Denize, göle veya dereye dökülen suyun bir koludur. Gemilerin demir atıkları iskele veya limana da 'tamğa' denir." (DLT I: 424). Clauson bu yönde; Tamğa: "any

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

affluent (sâ'id) of seas, pools, rivers, and the like'; and 'a narrow arm of the sea' (furdatu'l-bahr) is called." (EDPT: 505) şeklinde bir açıklama getirmiştir. Kâşgarlı'nın beyanına göre Oğuzlarla Kıpçaklar gerek isimlerin, gerek fiillerin ortasında bulunan 'ğ' harfini atıyorlardı. Ek başlarında ve sonlarında '-ğ/-g,-k/-k'ünsüzleri, Eski Türkçe dönemi metinlerinde görülürken sonraki dönemlerde bazı lehçelerde kalıcı olarak düşürülmüştür (İlhan 2009: 50). -t yapım eki Türkçenin her döneminde işlek olan eklerdendir. Ayrıca Kâşgar'ın ortasından akan bir derenin adı da 'Taman'dır (DLT I: 402). Türkçede -t> -n değişmesi ise bilinen bir kuraldır. Buna göre, 'damat' sözünün gelişim seyri; 'tamga > tama > tama -t > tamat ~ damat' şeklinde olmalıdır. Tanguk > tanuk > tanu (EDPT: 518) tanut > tanıt (EDPT: 517), Tin > tung > tınğla > tınğlat > tınlat > tinlet ~ dinlet (EDPT: 522) sözleri de aynı seyri izlemiştir. Burada 'tamga > tama > tama -t > tamat ~ damat' şeklindeki gelişme ile kel(i)n>kelgin>kelin>gelin şeklindeki gelişme ve anlam ilişkisi hayret verecek dikkat çekicidir. Türkçede '-t' eki bugün artık birçok kelimedede çoğul veya yapım eki olmaktan ziyade bir nezaket eki gibi görünüyor. 'Tamat ~ damat' kelimesinin ekinde bulunan bu '-t' ekinin ruhunda, 'anı -t, biti -t, ölü -t, tokı -t, törü -t, yapı -t, yazı -t' kelimelerindeki '-t' eklerinde olduğu gibi kararlılık, süreklilik ve sonsuzluk sağlama yönü de seziliyor. Bu biçimlerin sonundaki -t sesinin sonradan türeme olması da ihtimal dahilindedir.

G. Tanrıdağlı, "Uygur Kültüründe Saç Örgüler ve Anlamları" adlı bir tetkikinde, Uygur kadınlarının saçlarını tarama, örme ve bağlama şeklinin medenî halleriyle ilişkisini incelemiştir (Tanrıdağlı 2000: 47-53). Bir kızı kocaya vermek anlamında kullanılan 'baş bağla-' deyimini 'kızın başını örtmek' veya 'saçını bağlamak' (Sağol 2005: 6672; User 2008: 143) anlamında değil, Kâşgarlı'nın 'tamga' hakkında verdiği bilginin ikinci kısmı ile ilgilidir. Bir kızın evlenmesi geminin limana raptedilmesine teşbih edilmiştir.

Türkçede 'kızı gelin etmek' sözü 'kız çıkarmak' şeklinde de söylenir. Türk düğünlerinde kayınpeder, kızı üzerindeki velâyet hakkının devri ve kızını damada bağlama sembolü olarak, damadın beline veya boyluna bir yemeni bağlardı. Farsça 'dam', Türkçe evin birimlerini birleştiren yüksek kısım anlamındaki 'çatı' sözünün kökü 'çat/ çat-', DLT'de Oğuzca ibaresiyle 'oğlağı, kuzuyu sürüye katmak' (II: 294), 'kuyu' (III: 146), Çatmak: "Birbirine bağlamak, tutturmak; parçalarını birbirine tutturmak suretiyle bir şey yapmak; karşılaşmak, dokunmak, çarpmak." (TS-II: 838). <*çat-: "Getirip, birleştirmek" (EDPT: 402). (ça:t < Sogd. c't 'kuyu' hap.leg. EDPT: 401) anlamları haricinde, 'dere, çay, nehir ve yolların birleşme noktası' anlamındadır. Türkçede 'oğul' anlamına gelen 'urı' (DLT I: 88, 251; EUTS: 174; Çağatay 1977: 8-9; urı- > urı-m/ male child, son; unlike oğul, exclusively masculine' EDPT: 197), (urı:lan- EDPT: 231) sözünün aynı zamanda 'dere, yol' anlamına gelmesi bu bakımdan manidardır. Kâşgarlı; "Oğuzlar her derin ve çok şeye 'terinğ/ كترنڭ' derler. Bu sözden alınarak geniş derelere ve yollara 'terin urı/ كترنڭ ىروا' denir." (III: 370) bilgisini veriyor. Clauson tärin- sözcüğünü kendi etrafında toplanmak anlamında vermektedir. Bu bilgiden 'terinğ/ كترنڭ' (< *täri (d-) 'derin' EDPT: 551/2; EDAL: 1371) sözü ile 'dere, yol' anlamındaki 'urı/ ىروا' sözünün Oğuzca olduğu anlaşılıyor. Fakat Gök Türk, Uygur ve Arap alfabelerinde o ve u ünlüsü aynı işaretlerle karşılandığı için ori,urı ve ura köklerinin birbirine karıştırılmış olması da muhtemeldir (EDPT: 194). Sarı Uygurlara ait metinlerde 'bir kızı evlendirmek' anlamında 'oruğka ver-' ve 'uruğka sal-' fiilleri vardır. S. Çağatay, 'Buna göre bu sözün 'uruğ/ soy tahum' ve 'kız' manasına gelen tabir ile ilgisi vardır.' (Çağatay 1979: 19) diyor. Ancak bu 'oruğ, uruğ' sözleri 'kız' değil 'damat' anlamında olmalıdır. Kız anlamında olsaydı, 'oruğ ver-' ve 'uruğ sal-' şeklinde olması icap ederdi. Bu sözler 'kızı damada vermek' anlamında mecazen 'dereyi dereye karıştırmak, çayı çaya katmak' anlamında olması daha munasiptir. Arapça nehir karşılığı kullanılan ve sükûnet içinde sonsuzluğa doğru ilerleme anlamı veren 'ırmak', 'urı -mak,>urımak > ırmak' şeklinde bir gelişim seyri izlemiştir. Urımak/ İrmak, sözünün kökünde bulunan 'r' fonemi, akıcılık, hareketlilik, sonsuzluk anlamı veriyor (Üçök 1951: 379). Eski Türk

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

inançlarında kutsallaştırılan su, aynı zamanda duyan, evlenen ve çoluk çocuk sahibi olan ve mahiyetinde birtakım gizli güçleri barındıran koruyucu bir iyedir. DKH’de “*Kuru kuru çaylara su sal-*”makla edinilen oğul “*Kanlı suyun taşkunu*”dur. Bazı Türk boylarında ise şöyle bir örf vardır; çocuğu olmayan kadınlar, çocukları olması için su tanrısına yalvarırlarmış. Kırgız ve Kazaklarda, çocukları olmayan kadınlar çocuk doğurabilmek için yalnız ağaçların ve su arklarının yanında sabahlara kadar kalırlarmış. Türk tefekküründe ırmağın sonsuzluktan gelip sükûnet içinde sonsuzluğa doğru akıp gitmesi ile soyun sürüp gitmesi arasında bir anlam ilişkisi kurulmuştur. S. Çağatay’ın tespitine göre, ülkemizin bazı yerlerinde kız çocuklar hakkında ‘çay’ sözü kullanılır (Çağatay 1979: 39). Çuvaş Türkçesinde genel, Türkçenin diğer şubelerinde ender olarak söz sonunda -z> -r değişmesi görülmektedir. Nitekim DLT’de *Kır*: ‘Su bendi, germeç’ (DLT III: 324; EDPT: 641), EDAL’da Pturk kaydıyla *Kîr 1-girl 2-woman (EDAL: 547) bilgisi verilmektedir. Öz/أو: “*Dere, kendi, özü, vücut*” (EDPT: 278; EUTS: 103; TS-V: 3153 vd.), “*İki dağ arasında bulunan dere*”, Öz kişi: “*Hısum olan kişi*” (DLT I: 46). “*The OUygh. word is attested in a Buddhist text describing blossoming spring plants: özlerdeki özeklerdeki java çigidem*”*“the java and the crocuses in valleys and ravines”*; so, despite Clauson 414, *this is certainly not a mushroom; probably some onion-like plant.*” (EDAL: 884). Öz: ‘can, ruh’ (DLT I: 46; ö:z/üz EDPT: 278), ök: ‘kendi’ (DLT I: 71; ok/ök EDPT: 76) > Özü: “*Oyularak havuz yapılan her yer. Büyük derelerden ayrılan her çaya da ‘özük suw’ denir.*” “*Kadınlara verilen lâkap.*” (DLT I: 71). Özek: “*Küçük dere*” (EDPT: 285; EUTS: 103), “*Küçük vadi*” (Gabain 2007: 291). DKH’de ‘*ırmak/قمر*’ (Dresden n. 59-3) kelimesinin bugünkü manada ancak bir kez geçmesi nazara alındığında, bu kelimenin dile yeni girmekte olduğu sonucunu çıkarmak mümkündür. DKH’de Karaçuk Çaban’ın; “*Karşu yatan karlu kara taşlar karyıyupdur otı bitmez, Kanlu kanlu ırmakları karyıyupdur suyu gelmez.*” (Ergin 2008-b: 111) demesine bakılırsa Türk tefekküründe dağlar ve ırmaklar müennestir. Bütün sular doğumla, kadınsı prensiple, evrensel rahimle, ilk özle, yaşamın çeşmesiyle tazelik ve doğurganlık sularıyla bağdaştırılmıştır ve büyük ananın sembolüdür. Dolayısıyla su ve çevresinde oluşan kozmolojide o, ana rahmidir yani dişi ve doğurgandır. Türkçede *k/ g = (0)* ses denkliği bilinen bir kuraldır. *Ögüz* (EDPT: 119; EDAL: 613; EUTS: 99) kelimesinin sonunda bulunan +z ekinin bir çokluk eki olması çok muhtemeldir. Buna göre, Türk dilinde ‘*su çıkan yer*’ veya ‘*dere, ırmak*’ anlamlarında bir **ög* (EDPT: 99; EDAL: 1047) kelimesi bulunmuş olmalıdır. Aynı kelimenin ‘*anne*’ anlamında olması ilginçtir (İlhan 2011: 467-475). Şinasi Tekin’e göre ise ‘*anne*’ anlamındaki *ög* kelimesinin *ö-* ile ilişkilendirilmesi tereddüt doğuran bir durumdur (Tekin 2001: 211). Orhun Nehri’nin çıktığı dağlardan otuz tane ırmak çıkar, her ırmağın kenarında, bir soy veya oba oturur, ‘*Dokuz Irmak*’ boylarındakilere, ‘*Dokuz Ögüz*’, ‘*On Irmak*’ boylarındakilere ‘*On Uygur*’ denirdi (Aydemir 2009: 58, not. 5). Uygurlar 605’den itibaren Selenge ırmağı kenarlarında oturuyorlardı. Uygur kağanı Moyen-Çor adına yazılan Şine Usu Kitabesi’nin kuzey yüzü ikinci satırda ‘*Subı (soyu?) Selenge ermiş.*’ ifadesi yer almıştır. Türk yer adları arasında ‘*Katun Kent*’, ‘*Terken*’, ‘*Kız Kal’ası*’, ‘*Kız Suyu*’ ve ‘*Oğlan Kal’ası*’ adları yaygındır (Baykara 2004; Erol 2005: 73-83). Sonuçta Yenisey Yazıtlarında ırmak ve nehirlerden *Egük Katun*, *Kem Katun*, *Çeç Us Katun* (Aydın 2011: 251-256) ve Altun Yaruk’ta Ganj Nehri’nden *Ügüz Katun* (Ölmez 1991: 23, 66) şeklinde bahsedilir.

Türklerde ırmaklar ile çaylar boyların oluş ve gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır. Türkün: “*Oymakların, hısımların toplandığı yer, ana baba evi*” (DLT I: 441). İla: “*Bir ırmağın adıdır. Türklerden Yağma, Tuhsılar ve Çiğillerden bir bölüğün indiği bir deredir. Bu ırmak Türk illerinin Ceyhun’udur.*” (DLT I: 92). Orta Asyalı kavimler İla bölgesine ancak muayyen mevsimlerde uğruyorlardı. Bu durumda İla ırmağı çevresi aslında bir ‘*türkün*’dür. İla ırmağının Tanrı Dağlarının eteklerindeki havzaları sonradan büyük kültür şehirlerinin yer aldığı bir bölge olmuştur. Özellikle ısığ Göl’ü güney ve kuzeyden iki hat halinde çevreleyen Tanrı Dağları hem coğrafi zenginliği arttırmış hem de konar-göçer halklara yurtluk etmiştir. İla ırmağının Türk kültürü, mitolojisi hatta kronolojik sisteminde önemli bir yeri vardır. Ayrıca bu çevrede bulunan

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

Tanrı Dağları ile bu dağların ortasındaki Isıg Göl'ün Türk tefekküründeki yerinin nazardan uzak bulundurulmaması gerekmektedir (Ögel: 1998: 375/6; 2002: 58; İnan 1998: 104). Türk efsanelerinin özü, çoğu zaman gerçekle ilgili olup yarı tarih olaylarını içinde toplar. Nitekim Türklerin Anayurdu Balkaş, Aral ve Isıg Göl civarı olup, destanî Oğuz Han'a ve Afrasyab'a atfedilen menkıbeler hep bu bölgede meydana gelmiş, Yenikent, Oğuz Han, diğer şehirlerin ise Afrasyab tarafından kurulmuştur. Kâşgarlı'nın çağdaşı Yusuf Has Hacib, İla'nın büyüğü, kutlusu ve ünlü şahsiyetinden vecizeler nakleder (KB: 1629, 2319). Bu yaklaşımlarımızdan sonra, Türklerde sular ile soylar arasında bir ilgi bulunması ve Çu vadisinin Batı Türklerin soy vadisi olması taaccüp edilecek bir durum değildir. Sulardan soy alma meselesi üzerinde durulan konulardan değildir. Bununla beraber Türkçede kökeni hakkında birçok görüş olduğu halde üzerinde bir türlü ittifak sağlanamayan 'Çu -cuk>çocuk' sözü ile '(h)İla > hala' ve '(Apa) İla >Abıla >abla ~ bula' sözlerinin buralara dayanmış olması gayet mümkündür. Çu Nehrinin kenarında bulunan Balasagun şehrinin adı 'çocuk mezarı' anlamına geldiği gibi, kuzeydoğuda Emil Göl'ün hemen kuzeyinde bir 'Çoğucak' şehri vardır. Türkçede Köken: "Süt sağılacağı zaman hayvanların ayağına vurulan ilmekli köstek." (DLT I: 415; köge:n: "a noose to control calves, colts, etc., and milch cows, etc. at milking time" EDPT: 712), "Kavun, karpuz, kabak gibi yere yatan bitkilerin kökünden çıkan dal." (TS-IV: 2691) demek iken aynı söz, "kök, asıl, soy" (DLT II: 284) anlamındadır. Köken, Türkiye Türkçesinde bu anlamlarıyla kırsal alanda hâlâ bilinmekte iken, hayatında Yörük yaylası ile bostan tarlasına uğramamış olan şehirlilerin bunu bilmemiş olması makûldür. Türkler yerleşik hayata geçtikten sonra evler, köşkler, yalılar inşa etmişler, akrabalık adları ve bağları bu çevrede gelişmiştir. Türkçede 'yalu ~ yalı' sözü Rumca değil, "Deniz, göl veya ırmak kıyısı, düz ve açık su kıyısı. Su kıyısında yapılmış yazlık büyük ev." anlamında eski bir Türkçe söz olup komşu dillere de geçmiştir (TDES-II: 441). DLT'de ise Yalu: "Tayları bağlamak için kullanılan ip, örk. Kısraklar sağılacağı zaman bir iple bağlanır. Yaylakta sağılmak için kısraklar onun etrafında toplanır." (DLT III: 26) şeklinde tanımlanmıştır. Nihayet denizin büyük balığına 'başgan' denildiği gibi, buradan alınarak ulusun başına da 'Budun başganı/ Ulusun başı' denildiğini Kâşgarlı'dan öğreniyoruz (DLT I: 438; EDPT: 379).

Sonuçta Türkçe 'damat' sözü Farsça 'dāmād' (TDES-I: 104) sözü değil, bilâkis Farsçadaki bu söz büyük ihtimalle Oğuz Türkçesi yoluyla Farsçaya geçmiş Türkçe bir söz olmalıdır. Bu bakımdan alan araştırmacıların Farsçada tespit ettiği Türkçe sözlere (Köprülü 1942: 1-16; Gülensoy 1973-b: 127-157; Ağababa 2013: 667-675) 'damat' sözünü de ilâve etmekte herhalde bir beis yoktur. A. Caferoğlu'nun verdiği bilgiye nazaran, 'damat' sözü, Türk dünyasında Türkiye'ye en yakın olan Azerbaycan sahasında hiçbir zaman Türkiye'de kullanılan anlamda kullanılmamış yerini 'yezne' yahut 'küreken/ küregen' sözüne bırakmıştır. Ancak pek nadiren antroponim olarak kullanılmıştır. Yegâne örneğine Mir Damad halinde Gence'de rastlanmıştır (Caferoğlu 1958: 3). 'Damat' sözünün Oğuz asıllı Batı Türkleri hâricinde kullanılmaması ve sonraki Türk aile yapısının çekirdek aile görünümünde olması, görüşümüzü kuvvetlendirmektedir. Bununla beraber Bahaeddin Ögel'in ifade ettiği gibi; "Türkçe ve Türk kültürü yağmaya çıkarılmış bir mal gibidir. Elinde delil olsun olmasın, her önüne gelen ondan bir parçayı alıp başka bir kültüre mal etmeğe sanki iznilmiş gibidir." (Ögel 1998: 150).

Enişte Kelimesi

Türkiye Türkçesinde Enişte: "Büyük veya küçük kız kardeşin, teyze ile halanın ya da hısımlardan bir kadının kocası" anlamındadır. Bu söz 'Büyük kız kardeşin kocası, babanın küçük kız kardeşinin kocası' anlamında 'yezne' (DLT III: 35; EDPT:988) sözünün yerini almıştır. Ancak küçük kız kardeşin kocası ile babanın büyük kız kardeşinin kocasına ne gibi bir isimle seslendirildiği tespit edilemiyor. Enişte sözü, büyük ihtimalle küçük kız kardeşin kocası ile babanın büyük kız kardeşinin kocası anlamında iken, zamanla 'yezne/ yeste' sözünü de ifade eder hale gelmiştir. Bu durumda 'hala, teyze' kocaları için 'tay yeste/ büyük enişte' sözü kullanılmış olmalıdır (Tekin

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

1960: 293; Gülensoy 1974: 297). Ancak Batı dillerinde ‘brother-in law’ olarak tanımlanan kelimenin Farsça ‘çiftlik ağası’ anlamında ‘ankiştâ’ sözünden geldiği yönündeki görüşler kanaatimizce isabetli değildir. Bu sözün DLT’de “Göze inen perde” (DLT I: 52; EDPT: 172) anlamında geçen ‘eniç’ sözü ile de hiçbir ilgisi söz konusu değildir.

Kırgız Türkçesinde aştâ-: “Geçirmek, perçinlemek” (Yudahin 1998-I: 56) anlamındadır. Kelimenin anlamı mecazen, ‘iki aileyi birbirine bağlayan, birleştiren’ anlamında olmalıdır. Buna göre kelime, ‘ini+ aştâ > iniştâ > inişte ~ enişte’ şeklinde bir gelişim seyri izlemiş olmalıdır. Kâşgarlı ‘aile birliği, soy ve sop’ anlamında olarak ‘uğuş/ oğuş’ sözünü kullanmıştır. Gök Türk yazıtlarının ‘oğuş ~ uğuş/ soy-sop, aile, kabile’ (DLT I: 61; EDPT:96; EUTS: 94) sözü kuşkusuz ‘oğul’ sözüdür. ‘Kadhaş > kadaş >kardeş’ (EDPT:607) sözünden geldiği açık olan ve memleketimizin yiğitleri hakkında kullanılan ‘dadaş, gakoş’ sözleri ile kibar anne-babaların erkek evlâtları hakkında dillerinden düşürmedikleri ‘oğluş’ sözleri maziye işaret eder. Eğer böyleyse, ‘-te’ yapım eki alarak ‘ini > iniş > inişte ~ enişte’ olması Türk dil kurallarına aykırı değildir (ekler hk. Clauson 1967: 19-37). Sonuçta ‘enişte’ sözünün Farsça olmadığı, ‘iki aileyi birleştiren’ anlamında kökü ve eki Türkçe bir söz olduğu, ‘ini +aştâ >iniştâ > inişte ~ enişte’ şeklinde bir gelişim seyri izlediği, ‘damat’ sözü gibi bir yerel türetme olup yerel lisanda mahfuz iken, muhtemelen XIV. asırdan sonra Batı Türkçesinde genelleşerek ‘yezne’ sözünün yerini aldığı düşünülebilir. Diğer yandan Türkçede akrabalık ifade eden eski kelimelerimizden birisi ‘yaşca küçük kardeş’ anlamında ‘ini’: “Younger brother” (EDPT: 170) sözüdür. Türkçede ‘küçük kardeş’ anlamındaki ‘ini’ sözü Sarı Uygur dilinde ‘im, ene, eni’, ‘içte/ içeride’ sözü ise ‘işte’ şeklinde kaydedilmiştir (Çağatay 1961: 37-42). Buna göre Türk evlenme gelenekleri ve aile yapısına aykırılık oluşturmakla beraber ‘eni +içte > enişte’ olması tartışılabilir.

XVI. asırda ‘enişti ~ enişte’ teriminin müzekker adı olarak kullanıldığı dönemin tahrir kayıtlarından anlaşılıyor. Kıbrıs’ın imar ve iskânı için 13 Cemâziyelevvel 980/ 21 Eylül 1572 tarihinde çıkarılmış olan sürgün hükmü mucibince adaya sürgün edilenler arasında Niğde kazası Budak Nâhiyesinin 10 hanelik Suvermez Karyesinden Enişdi bin Vala ve Yolcu bin Enişdi adlı kişiler ile İlhan Karyesinden Enişti bin Yusuf adlı kişilerin bulunduğu tespit edilmektedir (Dündar-Aydın 2012: 249). T. Gökçe ise bu isimleri İnşâ bin Velâ, Yolcu bin İnşâ (Gökçe 1999: 48) ve İnşi bin Yusuf (Gökçe 1999: 49) olarak okumuştur.

‘Enişte’ sözünün Türkçe ‘yezne’ biçimiyle birleştirilmesi tartışılmıştır. H. Eren bu konuda:

“A.A. Pokrovskaya, Türkçede ‘yezne’ teriminin karşılığı olarak ‘enişte’ biçiminin geçtiğini belirtmiş, büyük bir olasılıkla ‘enişte’nin etimolojik olarak ‘yezne’ye bağlı olduğunu dile getirmişti. Bununla birlikte, şimdilik bu bağın açıklanmasını olanak içinde görmediğini de saklamamıştı. Benim inancıma göre, Türkçe ‘enişte’yi eski ve yeni diyalektlerde kullanılan ‘yezne’ biçimiyle birleştirmek olanaksızdır. Özünde ‘enişte’nin Farsçadan kalma bir alıntı olduğu anlaşılıyor (Far. ankiştâ ‘a husbandman’). Yalnız Türkçede geçen ‘enişte’nin Farsçadan geldiğini de Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü’nde açıklamıştım.” (Eren 2002: 133) diyor (bkz. TDES-I: 136).

Kanaatimizce ‘enişte’ sözü, etimolojik olarak ‘yezne’ sözüne bağlıdır ve bu bağ kolaylıkla ortaya konulabilir. Kırgız Türkçesinde dayı ve amca eşleri ‘taaceñe’ ve ‘taacezde’ olarak adlandırılır (Gülensoy 1974: 296). Buradaki ‘tay ~ day’, Çinçeden alınan ve büyük anlamına gelen ‘Tay/ 天’ kelimesi olmalıdır (Sertkaya 2008: 150-159). Çoñ: “Büyük” (EDPT: 424; Yudahin 1998-I: 279) ‘çoñ aka: büyük ağabey’, ‘çoñ apa: teyze, hala, nine, büyük anne’, ‘çoñ dada: amca, dayı’ (Necip 1995: 85). Buna göre ‘taycezde’ nin karşıt anlamlısı, yani antonimi olan ‘küçük enişte’ sözü için bir köken açıklaması vermek mümkündür.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

ÇL'de Yezne/ yizne: “*Enişte, hemşire/ Schwager, Schvester*” olarak tanımlanmıştır (ÇL: 104). Moğolcada ‘dere’ sözünün karşılığı, Türkçenin fonetik ve etimolojik kaidelerine göre ‘yeze’dir. G. Kara, “Eski Çuvaşça özellikli o Türk lehçesinin iki heceli kökünü saklamış Eski Moğolca *dere-* kökünün Türkçe karşılığı Eski Türk dillerinde oldukça seyrek bulunan bir heceli *yez* veya *yiz*’dir.” (Kara 1983: 47) bilgisini vermektedir. Bunun kolaylıkla ‘yezne’ şekline girmesi mümkündür. Nitekim edebî Kırgız Türkçesinde ‘*enişte*’ anlamındaki ‘*cezde/ yezde*’ (Yudahin 1998-I: 206) sözü, Fu-Yü Kırgızcasının fonetik kaidesine göre ‘*çeşti*’ şeklinde yer almıştır (Zhen-Hua 2002: 196). ‘*Enişte*’ sözü Türkçenin birçok şubesinde, ‘*ceste, deste, yeste*’ (Dilek 2008: 555) “PTurk. *jeŋne son-in-law, sister’s husband: Karakh. *jezne* (MK); Az. *jeznä*; Turkm. *jezne* (dial.); MTurk. *Jezn ä*(Houts.); Uzb. *ceznä, cezdä*; Tat. *cizné, cizni*; Kirgh. *cezde*; Kaz. *žezde*; KKalp. *žezde*; Nogh. *jezde*; SUygh. *jezde*; Khak. *čiste*; Shr. *česte*; Oyr. *jeste, d’este*; Tv. *česte*. (EDAL: 1013) şeklindedir. Bu sözün ‘*ini + çeşti > iniyeşte > inişte ~ enişte*’ olması ihtimaller dahilinde en münasibi görünüyor. Nitekim Kazan Tatar Türkçesinde ‘*cizni*’, ‘*yaşça büyük bayan akrabaların kocası, yezne, enişte*’ (Hacızade 2001: 59) anlamındadır. Ancak ‘*Yezne*’ teriminin PMong. “*dere(me)/ pillow, cushion” (EDAL: 464) sözü ile bir münasebeti bulunmaktadır. Oğuzların ‘*ini + yezne > ini + yeste > ini + cesti*’ sözünü kolaylıkla ‘*inişte ~ enişte*’ şekline çevirmeleri mümkündür. Böylece ‘*damat*’ ve ‘*gelin*’ sözlerinin yanında ‘*yezne ~ enişte*’ sözünün de ‘*ırmak*’ ve ‘*çay*’ ile ilgili olması manidardır. Türk aile yapısında ‘*enişte*’ ile ‘*yeğen*’ ne tamamen ailenin haricinde ne de aileden birer ferttir. Diğer yandan ‘*tünür*’, ‘*yezne*’ ve ‘*yeğen*’ arasında bir anlam ilişkisi bulunmaktadır. Buna göre yezne dünür oğlu, yeğen ise yezne oğludur. Dere, çay ve nehirlerin her iki yanında kendiliğinden yetişen bir takım bitkiler bulunur. Yukarıda da ifade edildiği üzere, *yiz ~ yez* bitkisine Moğolcada ‘*deresün*’ bunun çalılığına ‘*tunke ~ tünge*’, Ölöt Kalmukçasında ‘*tüngü*’ denir (Kara 1983: 44). Bunlardan, *Yiz ~ yez*: “*Sele otu, çiğ otu, sele sazı, artemisia abrotonon. Kamaştan daha ince ve yumuşak olup göçebelerce çadır örtüsü yapılır.*” (DLT III: 143). “*a kind of plant; the contexts suggest that this word rather than*”, “*Southernwood, Artemisia arbotonon*” (EDPT: 982). EDAL’de ise “PTurk. *jEgin nephew: OTurk. *jegen, jegin* (OUygh.); Tur. *jēn, jegen, jegen*; Turkm. *jegen*; MTurk. *jeken, jegen*” (EDAL: 440, 1014) bilgisi verilmiştir. *Yiken ~ yigin*: “*Hasır yapılan kovalak otu.*” (DLT III: 23); *yigen* (?yégen): “*a rush*” (EDPT: 913; *yegen* (?ye:gen) EDPT: 912), *Yegen*: “*Kaba hasır*” (CC: 104/8). “*Çiy olan her şeye ‘yig’ denir.*” (DLT III: 144). Türkçede *y > ç* değişmesi (Ceylan 1993: 69-72; Clauson 2013: 175-194; Alibekiroğlu 2013: 685-710) ile halk etimolojisinin nelere kadir olduğu nazara alındığında, ‘*yezne*’nin bu ‘*yiz ~ yez*’, ‘*çıkan ~ yeğen*’ in de ‘*yiken ~ yigin*’ bitkisiyle alâkalı olabileceği hatıra gelir. “*Oğuzlarla Kıpçaklar baş tarafında ‘ع’ bulunan isim ve fillerin ilk harflerini ‘فلا’ e yahut ‘ج’ ye çevirirler.*” (DLT I: 31). Gök Türk Yazıtlarında ‘*yeğen*’ anlamında kullanılmış olan ‘*çıkan*’ sözü Oğuzca bir belirti durumundadır (Aydemir 2012: 136). Aynı söz ÇL’de ‘*halazade*’ (ÇL: 53) olarak yer almıştır. Sonuçta ‘*inişte ~ enişte*’ sözünün kökeni ve anlamı için önerilenden daha münasibi bulunamamış, haklı ve ikna edici bir tercih de yapılamamıştır. Bu bakımdan bu dil malzemelerinden bazıları sadece öneri niteliği taşımakta olduğundan yeni yorumlara açıktır.

Yenge Terimi

‘*Yenge*’, Türkçenin sıhrî akrabalık ifade eden ve aynı zamanda düğünde gelinin rehberi olan kadın anlamında en eski ve müşterek sözlerinden biridir (DLT III: 380; EUTS: 190). Bu sözün ‘*light/ ışık, ateş, yanmak, yakmak*’ gibi anlamlarının bulunması ve Macar dilinde ‘*gyenge/ weak/ zayıf, güçsüz*’ anlamında yer alması (EDAL: 1514) Eski Türk aile düzeninin bir kalıntısı olmalıdır. Terim ÇL’de ‘*yinke*’ şeklinde ve “*Sağdıç, kadın, daye hatun/ Schwägerin, Brautfuhrerin*” (ÇL: 106) anlamındadır. Eski Türkçeden başlayarak birçok Türk dilinde bulunan ‘*yeğne*’nin anlamlarına bakıldığında, bu akrabalık teriminin her zaman aileye sonradan ve evlilik yoluyla katılan bir kadını gösterdiği görülüyor. Bu bakımdan Eski Türkçede hala ve teyze oğlu anlamına gelen ‘*çıkan*’ (DLT I: 402; EDPT: 409) terimi yerine kullanılan ‘*yeğen*’ ile aileye sonradan katılan kadın anlamındaki

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

'yenge' arasında 'öz' ile 'özge' örneğine benzer zıt bir anlam ilişkisi görülmektedir. DLT'de Oğuzca ibaresiyle Yanğa: "Derenin yanı, herhangi bir ırmağın bir yanı, geçesi" (DLT III: 369) anlamındadır. Clauson kelimenin gelişimini 'yaña:< yanga: <ya:nka:' şeklinde göstermiştir (EDPT: 943). Bu söz kolaylıkla mecazen, ırmağın karşı yakasından gelen anlamında 'yanğa> yenge' şekline dönüşebilir. 'Yanğa' sözü, yeni anlamına gelen 'yenği' (DLT III: 369) sözünü de çağrıştırmış olmalıdır. Yenge teriminin 'yanga' sözü ile bir münasebeti varsa, 'karının küçük erkek kardeşi, küçük kayın' anlamındaki 'yurç' (DLT III: 7; EDPT:958) terimi ile de 'Bir derenin veya bir ırmağın karşı yakası' anlamındaki 'yugaç' (DLT III: 8; EDPT:899) sözü arasında bir münasebet bulunmuş olmalıdır. Yaka: "Yaka, elbise yakası" (DLT III: 24; KB: 3541; EDPT: 898) anlamında iken, Hazar Ötesi Türkmen topluluklarına 'Yaka' denildiği de nazara alınmalıdır. Bu bakımdan 'damat', 'gelin' ve 'yezne ~ enişte' sözlerinin yanında 'yenge' ve 'yurç' sözlerinin de 'ırmak' ve 'çay' ile ilgili olması manidardır. 'Yenge' ile bir münasebeti düşünülebilecek olan 'yeng': 'elbise, ceket kolu' (DLT III: 362; EDPT: 940; CC: 101/6) demektir. Ancak 'yenge'nin 'yênğni kelin>yeni gelin>yenge > yenge' şeklinde 'kök ek kaynaşması'nın eseri olması daha muhtemeldir. Buna göre 'yenge'nin karşıt anlamlısı, yani antonimi olan 'eski gelin' sözü için bir köken açıklaması vermek mümkündür. Çoñ: "Büyük" (EDPT: 424; Yudahin 1998-I: 279) 'çoñ aka: büyük ağabey', 'çoñ apa: teyze, hala, nine, büyük anne', 'çoñ dada: amca, dayı" (Necip 1995: 85). Buna göre önceki gelinler herhalde Çöngə: "Gücünü yitirmiş, zayıf, görevini yapamaz duruma gelmiş" demektir. DLT'de Çiğilce ibaresiyle Çöngək: "Çömçe, kutu" (III: 290) demektir. Güney Anadolu illerimizde yağmur duası geleneklerine bağlı olarak çocuklar tarafından oynanan 'Çömçe gelin' oyunundaki 'Çömçe Gelin', Avasım kentlerinin Türk sakinlerinden hatıra olması muhtemeldir. Eski Türkçede kepçeye, 'çömçe', 'çömçe'ye de 'kamıç' yani 'kamış' denirdi (EDPT: 626). Diğer yandan, Sö: "Vakit, zaman, mazi" (EUTS: 137; EDPT: 781; Gabain 2007: 294) demek olduğuna göre, 'former, of old/ önceki, eski' anlamındaki 'sö:ki' (EUTS: 137; KB: 738; EDPT: 819; EDAL: 1305) ve buradan hareketle 'söge>söngə' sözü üzerinde durulabilecek sözlerdendir. Cenğey ~ cenğə: "Yaşça büyük olan kadınlara hitaben kullanılan okşama sözüdür." (Yudahin 1998-I: 201). Türk dilinin çeşitli şubelerinde ç >s değişimi kuralı nazara alındığında, aslında 'çöngə' ile 'söngə' aynı kelimedir. Önceki gelin yani amca ve dayıların karısı anlamında 'çöngə ~ söngə' sözünün bazı ağızlarda mahfuz olması kuvvetle muhtemel ise de şu anda tespit edilememiştir. Ancak burada 'önceki gelin' anlamındaki 'sö-n-ge > söngə' ile yerel ağızlarda fırın süpürmeye yarayan sırk hakkında kullanılan 'süng-ge >sünge' arasında yapı ve anlam bakımından bir ilgi bulunmadığından bunların birbirinden ayrı tutulması gerekmektedir. Ayrıca 'yenğə': "The wife of one's father's younger brother, or one's own elder brother; junior aunt-in-law, senior sister-in-law/ Babanın küçük erkek kardeşinin karısı, ağabeyin karısı" (EDPT: 950) anlamlarıyla yer almıştır.

Saçı ve Sağdıç Kelimeleri

Mendiri:Çiğil geleneğinde gelin ve damadın geceleyin başlarına para saçıldığını, bunu yapmak için toplanılan yere de Çiğil lehçesinde 'mendiri'dendiğini Kâşgarlı'dan (I: 492) öğreniyoruz. Burayı günümüzün düğün salonları olarak kabul etmekte bir beis yoktur. Mendiri Çiğil toplumuna özgü bir ritüelin yaşatıldığı yer olması nedeniyle diğer lehçelerde eş değerinin bulunmayacağı tek örnek bir sözcüktür (meñde:- (b-)EDPT: 768). İlkel toplumlarda her birleşme ve anlaşma, kesinkes bir hayvanın kanı dökülerek ya da ortak bir ziyafet verilerek yapılmıştır. Saç-: "to scatter, sow, spatter/ Saçmak, serpmek" fiilinden gelenden gelen saçı kansız kurbanlardandır (EUTS: 127; TS-V: 3216; EDPT: 794; EDAL: 1325; DLT II: 4). Düğün günü gelin oğlan evine varınca gelinin basına para, elma, şeker, çerez, susam, darı, buğday gibi şeyler saçılır (Kurtoğlu 2009: 89-99; Alptekin 2009: 307-321). Eski Türkçe metinlerde bugün Türkiye Türkçesinde 'saçı' (saçu: EDPT: 795) olarak saklanan sözcük 'saçığ' (EDPT: 796) olarak yer almıştır. Saçılan nesnelere, topluluğun değişik zamanlarda ürettiği ve kendileri için önemli olan ürünlerdir. Bunlar

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

avcılık devrinde avın kanı, yağı ve eti; çobanlık devrinde süt, kımız ve hayvanların yağı; çiftçilik devrinde darı, buğday, meyveler, merkantilist seviyede altın, para, mücevher gibi kıymetli şeylerdir. Saçı, yabancı soya mensup olan bir kızı kocasının soyunun ataları ve koruyucu ruhları tarafından kabul etmesi için yapılan bir kurban âyininin kalıntısından ibarettir (İnan 1986: 167).

Sağdıç: “Eski Türkçede geline refakat eden kişi” demektir. DLT’de Eget: “*Egetlik kara baş: Gerdek gecesi gelinle birlikte gönderilen hizmetçi kadın, sağdıç kadın, geline de ‘egetlik’ denir.*” (DLT I: 50, 150; EDPT: 102; EDAL: 500) bilgisi yer almıştır. ‘Sağdıç’ sözü hakkında Clauson bir görüş beyan etmemiştir (EDPT: 806). Bu söz esasen ‘arkadaş, dost’ (DLT I: 455) anlamına gelirdi. Oğuz boylarının ‘sağdıç’ı yani ‘düğünde güveye arkadaşlık eden kimse’ anlamıyla başka Türk boylarının hepsinde çeşitli şekillerde yaşamaktadır. DKH’nin kahramanları olan kırk Oğuz yiğidi, diğer kabilelerden kız kaçırarak topluca evlenme geleneğinin bir bakiyesi olarak genellikle aynı anda kırk kızla evlenir. Bu kırk yiğit ve kırk kız birbirlerine sağdıçtır. Dobrovits’nin verdiği bilgiye nazaran, eski bir Talas yazıtının metninde ‘*otuz oğlan sağdıçları*’ ifadesi yer almıştır (Dobrovits 2009: 67-74). Bu ‘*otuz oğlan sağdıçlar*’ herhalde DKH’nin yiğitleri gibi, bir boyun topluca evlenen ve birbirlerine sağdıç olan otuz yiğidi olmalıdır. Anlaşıyor ki, ‘sağdıç’ çok eski devirlerde evlenme müessesesi ile bağlı bir terim olmuştur (İnan 1998-I: 302). Türk folklorunda tespit edilen ‘kurdaşlık’ (EDPT:650) kurumu (Aydemir 2011: 147-170) ile sıkı bir münasebeti bulunan ‘sağdıçlık’ (EDPT:807), zamanla iktisadî bir kurum niteliği kazanmıştır. Sağdıç sözünün ‘arkadaş, dost’ anlamları hâricinde birçok anlamı olmalıdır. ‘Sağdıç’: ‘Hesap’ (EUTS: 127) demek olduğuna göre, ‘sağdıçlık’ iktisadî bir kurum olarak, ‘kazançta iştirak halinde olmak’ anlamına gelmelidir. Nitekim EUTS’de Sağdıçlık(g): “*Mensup olmak, ilgili, ait, müteallik*” (EUTS: 127; EDPT: 807). demektir. Diğer yandan ‘sağ’; ‘hububat ölççeği’ ve ‘sütü sağılan sürü’, -dıç/ -diç: işlevi belli olmayan, çok nadir görülen ve işlek olmayan, sa:ğ: ‘samimi’ >sağdıç ‘yakın arkadaş, dost’ ‘-daş >-dış ~ -dıç/ -diç’ iştirak eki (-dıç/-diç, -da:ş/-de:ş, Clauson 2007: 189, 191) olduğuna göre ‘sağdıçlık’ yaylacı ve ekinciler için ‘üründe iştirak halinde olmak’ demektir. Bu bakımdan ‘savdıç’: ‘sepet, sele’ (DLT I: 173, 455), ‘sugdıç’: ‘kışın sıra ile dostlar arasında yapılan şölen, gezek ziyareti’ (DLT I: 455) anlamına gelmiş olması manidardır. Demek ki, ‘sağdıçlık’ mecazen; ‘gelir ve giderin aynı sepette olması, aynı sürünün sütünden, aynı tarlanın ürününden yararlanma ve aynı sohbet halkasında bulunma’ anlamına gelmiştir (Aydemir 2011: 168, not. 141). Sağ: “Sağlık, esenlik”, “Zeyreklik, anlayış” Oğuzca, “Tatlı, temiz, sağlam” (DLT III: 154), “Akıl” Oğuzca (DLT III: 153; EDPT: 803), Sağıs: “Düşünce” (CC: 151/11; EDPT: 817). Buna göre, hayatta olup, anlayışlı, akıllı, temiz ve düşünceli olan herkes birbirine ‘sağdıç’tır.

Kalın ve Çeyiz

Kalın: “Başlık” (EDPT: 585). EDPT’de, “*Of a solid object, massive, dense*” (EDPT: 622), EDAL’de ise hemen aynı manada olmak üzere “*ransom for bride*” (EDAL: 177, 636) olarak tanımlamıştır. EDPT’de ‘yogun’ bahsinde; ‘*thick and the like; see kalın for the difference between the meanings of these two words*’ (EDPT: 904) açıklaması yapılmıştır. Kalınsız oğul evlendirmek veya kalın denilen bedeli temin etmek herhalde kolay bir şey değildir. Yenisey Yazıtlarından E. 47 Suci olarak tanımlanan Boyla Kutlug Yargan yazıtının 5. satırında yazıt sahibi; “*bay, bar ertim, agılım on, yulkam sansız erti*” diyor. Boyla Kutlug Yargan, bu zenginliğine rağmen, 7. satırın ifadesiyle oğlunuve kızını kalınsız evlendirmiş olmakla iftihar ediyor. ‘*Ebledim oğlumun, kızımın kalınsız birtim/* Evlendirdim (ev sahibi yaptım) oğlumu, kızımı başlık parasız verdim.’ Yenisey yazıtları içinde Suci yazıtı, sahiplerinin boylarının adları belirtilmiş olan iki yazıttan biridir. Boyla Kutlug Yargan yazıtının ilk üç satırında kendisini, “*Uygur yirinte yaglakar kanta keltim.*” “*Kırkız oğlu men.*” “*Kutlug бага тarkan öge buyrukı men.*” şeklinde tanıttıyor. Bu Yağlakar boyu Çin kaynaklarında ‘Ya-o-lo-ko’ olarak geçen ve Uygur kağanlarının mensup olduğu boydur (Ögel 1979: 196). Çin kaynaklarının verdiği bilgilere göre, Kırgızların atları, develeri, sığırları ve koyunları vardır. Fakat en çok sığırları vardır; zengin köylülerde birkaç bin sığır bulunur.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

(Eberhard 1996: 68). Boyla Kutlug Yargan'ın mensup olduğu Kırgızlarda, 'Düğünlerde koyunlarla atlar gelin hediyesi olarak verilir, zenginlerde bunların adedi yüzlere, binlere çıkardı.' (Eberhard 1996: 69). Çin kaynaklarının Hui-Ho diye bahsettiği Uygurlarda ise böyle bir geleneğin olmaması, Uygurlara iltica eden Kırgız oğlu Boyla Kutlug Yargan tarafından mezar taşına nakşedilecek ölçüde önemsenmiştir.

Çehiz yani başlık anlamına gelen 'kalın' kelimesi aynı zamanda 'çok' yani 'fazla/ ziyade' demektir (Sağol 2007: 396-406). Kız baba evinden ayrılırken oğlan evince velâyet hakkı olarak denilen bir bedel de ödenirdi. DLT'de, bir atasözü ve dörtlükte de geçmektedir: 'Kalın berse kız alır, gerek bolsa kız alır/ Çehiz veren kız alır, gerekli olan bahalı alır.' (Bir adam başlık parası verirse gelini bakire bulacaktır, eğer çok istediği bir şeyi arıyorsa onu oldukça pahalıya alacaktır.) (DLT III: 371). Damat kayınbabasına sesleniyor:

"Berdim sanğa kaling
Amdı munı aling
Emgek meniğ biling
Uğrar tüngür bargalı"

'Sana çehiz verdim, şimdi bunu alın, benim emeğimi bilin. Dünür gitmek üzeredir.' (Güveyi kayın babasına: 'Ben sana çehiz verdim bunu al. Benim bunumu ve çalışışımı gör. Kayın babası 'dünür gitmek üzeredir.' dedi (DLT III: 372). DKH'de; Kampüre'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nda Deli Karçar, kız kardeşi Banu Çiçek'i vermesi karşılığında mitolojik nitelikli kalın ister (Ergin 2008-b: 126-127).

Türklerde Evlenme Şekli

Gök Türk Yazıtlarından BKY'da Türkişlerle karşılıklı dünür olduklarından ve büyük düğün töreni yapıldığından bahsedilmekle beraber, bu düğünlerin ayrıntısı hakkında bir bilgi verilmez. BKY K. 9-10. satırlarda; 'Türkiş kağanın kızımın artingü uluğ törün alı birtim. Türkiş kağan kızım ertingü uluğ törün oğluna birtim...ertingü uluğ törün alı birtim/ Türkiş kağanına kızımı fevkalâde büyük törenle alıverdim. Türkiş kağanının kızını fevkalâde büyük törenle oğluma alıverdim.' (Ergin 2005: 60; Tekin 2010: 46). Uygur Kağanı Ay Tengride Kut Bulmuş Alp Bilge Kağan'ın 821 yılında ölümünden sonra yerine geçen kardeşi Ay Tengride Kut Bulmuş Bilge Kağan-diğer adıyla Hasar Tigin-ile Çin İmparatorun küçük kız kardeşi Tai-ho Kunçuy'un evlenme törenleri hakkında Çin kaynakları geniş bilgi veriyor (Çandarlıoğlu 1974: 63-70; İzgi 1986: 38-40). Bu bilgiler Türk folklor ve etnografya tarihinin en ayrıntılı ve eski bilgileri durumundadır. Türklerde evlilik erkek açısından 'almak', kadın açısından 'varmak' olarak algılanmıştır. Yusuf Has Hacib, "Oğulka kisi al kızığ erke ber/ Oğula kız al, kızı ere ver." (KB: 4507) diyor. Bar-: "Gitmek, varmak" (CC: 123/24; EDPT: 354). Ber-: "To give/ Vermek" (EDPT: 353; EDAL: 353). Hatta 'ber-' ve buradan gelen 'bergen' kelimesinin Moğolca ve Türk dilinin bazı şubelerinde 'gelin' anlamında olması ilgi çekicidir. "*ber- 1 daughter-in-law, bride 2 wife of the elder brother" (EDAL: 339). 'Berişmek' (EDPT: 370) sözü Türkçede karşılıklı kız alış-verişi demektir. 'Anığ kisi/ onun karısı', 'Ol kis aldı/ O, kadın aldı.' (DLT I: 329). DLT'de: 'Onlar bir birge kız berişti.' (II: 94). 'Onlar ikki kız koluştı/ Onlar birbirlerinden kız istedi.', 'Tüngür kadhın buluştu. Kırkın takı koluştı/ Dünür, kayın buluştu; kızlarını da birbirlerinden istediler.' (II: 110) sözleri yer almıştır. Boluş-: "Buluşmak/ Help, helper" (EDPT: 345). Bu kayıtlar daha o dönemlerde gelinin dışarıdan geldiğini ve dünürün yad elde olduğunu yani gelinin yad elden geldiğini gösteriyor.

DKH'de tavsif edilen evlenme ve düğün âdetleri çok eski devrin hatıraları durumundadır. Bu âdetlerin başında 'exogamy' yasasının tatbik edildiğini görülmektedir. Dede Korkut'un, Kampüre'nin Oğlu Bamsı Beyrek için Banu Çiçek'i babası Bican Bey'den değil, ağabeyi Deli Karçar'dan istemesi çok eski 'dayı ailesi'nin bir kalıntısı olmalıdır. Eski Türklerde dayı, anne

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

tarafının sembolü ve âdeta bir temsilcisidir (Ögel 1979: 171). Yeğenlerin dayılarından hak istemeleri, istihsal âletleri ile koşu atı ve av malzemeleri hâricindeki mallarını yağmalaması meşrudur (İnan 1998-I: 289). Eski Türklerde bu aile tipi ile ilgili yeterli araştırma yapılmamıştır (Donuk 1981: 147-168). Kırgız Türkçesinde ana tarafından akrabalığı bildirmek için 'ene/ ana, ata/ baba, ece/ abla, ake/ ağabey, ceñe/ yenge, cezde/ enişte' gibi akrabalığı bildiren kelimelerden önce 'tay' kelimesi getirilir ve anne akrabaları 'tayene/anneanne, tayata/ dede, tayake/dayı, tayece/ teyze' ve dayı, teyze eşleri de aynen 'taaceñe' ve 'taacezde' olarak adlandırılır (Gülensoy 1974: 296). Buradaki 'tay ~ day', Çinçeden alınan ve büyük anlamına gelen 'Tay/ 犬' kelimesi olmalıdır (Sertkaya 2008: 150-159). "Sögüt süliünge, kadhıñ kasıñga/ Söğüde tazelik ve yumuşaklık, kayına katılık." (DLT I: 356; III: 134, 369) sözü eski bir atasözüdür. "Kadaş temiş kaymaduk, kadhın temiş kaymış/ Kardeş demiş tınmamış, dönüp bakmamış, kayın demiş iltifat etmiş." (Bu söz akrabalar içinde kayınlara saygı ile emrolunduğu zaman söylenir.) (DLT I: 403; III: 245). Türkçede 'sögüt' (EDPT: 819; PTürk. *següt: willow EDAL: 1263), (Kağıl: "Yaş söğüt dalı" EDPT: 610) kelimesinin bir manası, mecazen 'yumuşaklık, alttan alma, sükü etmek' olmalıdır.

Oğuz kahramanları, bir tehlike karşısında buldukları zaman, karıları için; 'Yad kızı halalum' diyorlar. Kazan Bey'in oğlu Uruz esarete bulunduğu anda şöyle diyor;

"Üç ayda varmaz-isem öldüğümü ol vakt bilsün
Aygır atum boğazlayup aşum virsün
Yad kızı halalum destur virsün." (Ergin 2008-b: 170).

Deli Dumrul Azrail'e;

"Yad kızı halalum var." (Ergin 2008-b: 182) diyor.

Gelinlik Kız ve Kız Evi

Destanlarımızda kız evi ulaşılması imkânsız, yolu sihirle dolu bir mekân olarak tasavvur edilmektedir. Türk efsanelerinde kızlar ancak, kuşların uçmadığı, kervanların geçmediği, insan ve cinlerin uğramadığı yerlerde bulunurdu. Kız evinin neresi ve kız almanın ne demek olduğu DKH'de görülüyor. Kanglı Koca Oğlu Kan Turalı, Trabzon Rum İmparatorunun kızı olan Selen Hatun'u almak için üç canavarı elleriyle boğması gerekmiş, Kam Büre Bey'in oğlu Bamsı Beyrek için Bay Bican Bey'in kızı Banı Çiçek'e dünürücü gönderilen Dede Korkut'tan da Banı Çiçek'in kardeşi Deli Karçar akla hayale gelmeyecek şeyler istemişti. Bu sebeple Türkçede, 'kız' sözü aynı zamanda; 'nadir bulunan', 'kıymetli' ve 'pahalı' anlamına gelirdi (EDPT: 680). "Bu mundağ kişiler bolur idi kız. Bu kız kızlukı kıldı kız atı kız/ Bu kişiler nadir olur; nadirliği yüzünden ki, nadire kız adı verilmiştir." (KB: 564). 'Kız ermez bu yalnguk kişilik kız ol, az etmez bu yalnguk könili az ol/ İnsan nadir değil, insanlık nadirdir; insan az değil, doğruluk azdır.' (KB: 866). "Kız ermez kişi kör kişilik kız ol, köni çın kişilerni ögdi ukuş/ İnsan nadir değil, insanlık nadirdir." (KB: 869) "İdi kız erür bu tiriglik küni. Yava işke işletse bolmaz munt/ Bu hayatın her günü çok kıymetlidir, bunu boş yere harcamak doğru olmaz." (KB: 3544). 'Kız menğ/ Pahalı nesne.' (DLTI: 326/7) 'Er atığ kızlandı/ Adam atı pahalı buldu.' (DLTIII: 198). 'Ol nenğni kızlandı/ O, o şeyi pahalı buldu.' (DLT III: 199). Türk kültüründe 'Kız Kalesi' veya 'Kız Kulesi' gerçeği de kaynaklarını buralardan almaktaydı (Baykara 2004; Erol 2005: 73-83). 'Kız' kelimesinin eski kullanımıyla ilgili olarak XI. asır seyyah ve coğrafyacısı *El-Birûni*'nin, *Tahdid Nihayet el-Emâkî* adlı eserinde Harezmi Türkleri'nin ülkesi anlatılırken geçen bilgi de konuya açıklık getirmesi bakımından önemlidir: Harezmi ülkesinde *Ceyhun Nehri*'nin yatağının değişmesiyle oluşan bir gölün sularının zamanla çekildiği belirtildikten sonra, 'Göl sularının çekildiği bu yerde çamurlu, insanın giremediği bir bölge meydana geldi. Burası Türkçede Kız Tengizi diye tanınır.' (Şeşen 2001: 2002) diyor. Burada insanın giremediği bir bölgeye 'Kız Denizi' denmesi dikkat çekicidir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

Gelin Odası ve Gelin Kıyafeti

İpeklerle süslenmiş gelin odasına ‘*münderü*’ (DLT I: 529) denirdi. Gelin odası ‘*tülwir*’ denen ipek tüllerle süslenirdi. ‘*Tülwir yalwıdı/ Gelin odasının tülleri yelpidi.*’ (DLT III: 100). Tülfir: “*Örtü, perde, kadınlar örtüsü. Bu kumaştan ve ipekten yapılır.*” (DLT I: 457). Didim: “*Geline gerdek gecesi giydirilen taçtır.*” Bu söz Grekçeden Soğdcaya, oradan da Uygurcaya geçmiştir (DLT I: 397; EDPT: 456). DLT’de ‘*taç*’ anlamında yer alan bu sözcük bir süre daha yaşadıktonsora Türkçede kullanımdan düşmüştür. Boğmak: “*Gerdanlık, boğmak. Bu, altundan, gümüştan yapılır, üzerine değerli taşlar ve inciler oturtulur. Gerdek gecesi için süslenen geline takılır.*” Boğmak: “*Gömlek düğmesi*” (DLT I: 466; EDPT: 315). “*Könğlek boğmaklandı/ Gömlek düğmelendi.*” (DLT III: 350). Görüldüğü üzere, ‘*tug-*, ‘*tüğ-* ~ ‘*düğ-*, ‘*bağ-* (EDPT: 313) ve ‘*boğ-*’ (EDPT: 311) fiil köklerinin şekil ve manaları arasında benzerlik olup birbirine bağlıdır.

Al Duvak Geleneği ve Menşei

Üç geçiş dönemi olan, doğum, evlenme ve ölümle ilgili âdetlerimiz kaynağını dinden ve sihirde almıştır. Bugün parmağımızdaki nişan yüzüğü, kadınların bileklerindeki bilezikler, boyunlarındaki gerdanlıklar, kulaklarındaki küpeler, aslında mağara devrinde yaşayan atalarımızın bir sürü ilkel inanış ve âyinlerinde kullandıkları nesnelere başka bir şey değildir. Bu sebeple Türk düğünlerinde gelinlere ‘*Al Duvak*’ örtülmesi âdetinin kaynağını da doğal olarak dinde ve sihirde aramak gerekiyor (Tokarev 2005: 259-264).

Al ve kızıl renkler, tarihimizin başlangıcından beri Türk ruhu ve inancını yansıtmaktadır. Urenha (Tuba) Türkleri Altay dağlarının doğu tarafında Büyük Kem ve Küçük Kem ırmakları sahilinde, Tangnu ve Sayan dağlarının yamaçlarında yaşamaktadır. Diğer Türk toplumlarına nazaran çok ilkel sayılan, Urenha-Tubaların Türk dilini ve eski Türk geleneklerini bugüne kadar korumaları, Türk ırkının, dilinin ve geleneklerinin yaşama gücünü göstermeye yeterlidir. Türklerin tarihinde, renklerin temsil ettiği kavramlar Türk kültürü ve geleneklerinin önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Kuzey Türk kavimlerinden Urenha ve Yakut Türklerinde yarışta kazanan atın boynuna Şaman tarafından beyaz bir kumaş bağlandıktan sonra bu at Tanrıya yahut *Erlık*’e ‘*ıdık*’ yani nezir olarak bırakılmış. Yakut-Dolganlarda ise bu ‘*ıdık*’ların kulaklarında küpeler vardır (İnan 1986: 62). Yine bu coğrafyada Rus bilim adamı A.P. Okladnikov, Angara Nehri ve onun kollarının oluşturduğu vadide kayalar üzerine özellikle ‘*kırmızı*’ renkle çizilmiş çeşitli türdeki geyiklere ait resimler tespit etmişti (Arslan 2005: 61). Altay Şamanlarının dualarında ‘*Ateş Ruhu*’na; ‘*Sen karanlık gecelerde genç kızlar gibi saçlarını dalgalandırarak oynuyorsun, kırmızı ipekli kumaşlar sallayarak genç al kısrak üzerinde geziyorsun.*’ (İnan 1976: 41; 1986: 68) şeklinde hitap edilmektedir. Kaldı ki, ‘*Altay*’ adının birinci hecesinin ‘*Al*’, ikinci hecesinin ise Çince büyük anlamına gelen ‘*Tay/ 大*’ olduğu ortadadır (Sertkaya 2008: 150-159). Türk dünyasında ‘*Al duvak*’ geleneği millî bir geleneğimiz olarak Türklerin Orta Asya’da birlikte yaşadıkları ve ‘*AlRuhu*’nun hami ruh sayıldığı çok eski devirlerin hatırasıdır.

Türk Kültüründe kırmızı rengin kutsiyeti ve yaygınlığı Orta Asya’da yapılan arkeolojik buluntularda da açık olarak görülmektedir. Altaylarda daha M.Ö III ve II. bin yıllara ait Yan Ulagan ve Kuyum kurganlarındaki iskeletlerde yer yer okr yani kırmızı renkli boya bulunmuş olmasından bu rengin canlılık yani dirilik anlamını ifade ettiğini kabul etmek mümkündür. Zira iskeletler defnedilmeden önce kırmızıya boyanmış olmalıdır (Ögel 1984: 11, 18). Talas boylarında Hunlara ait olup M.S II-IV. asırlara tarihlenen bir kurganda birisi erkek birisi kadın olmak üzere iki ceset tespit edilmişti. Kadının başı kırmızı ipek kumaşla örtülmüş, yüzü de ipek kumaşla örtülerek ensesine bağlanmıştı. Üzerindeki entari ipek kumaştan olup göğsü üzerinde bağları bulunuyordu. Kadının boynunda boncuktan gerdanlık bulunmasından bu cesetlerin damat ile geline ait olma ihtimalini düşündürmektedir (İnan 1998-I: 501; Ögel 1984: 93). Kadının boynundaki boncuktan gerdanlık ve diğer nesnelere sihir ve büyü amacıyla takılmıştır. Altay ve Sayan dağları bölgesindeki

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

kazılarda VII. veya VIII. asırlara tarihlenen soylu bir erkeğe ait mezarda üç kat elbiseye rastlanmış ve en dışta koyu kırmızı ipek, onun altında yeşilimsi ipek ve en altta altın sarısı ipek giysinin olduğu görülmüştür (İnan 1998-I: 499). Türk tefekküründe renklerin gökler, yönler ve mevsimlerle ilişkisi vardır. 5. göğe hakim olan Merih yıldızı kırmızı, 4. göğe hakim olan güneş sarı, 3. göğe hakim olan Zühre yeşil, 2. göğe hakim olan Utarit Gök, 1. göğe hakim olan Ay'ın rengi beyazdır (Yaltkaya 1942: 41-47). Doğunun sembolik rengi, mavi ve yeşil, güneyin rengi kırmızı, batının yönü beyaz, kuzeyin rengi siyahtır (Ögel: 1979: 316-317). Renkler, gökler ve yönlerden başka takvime göre de eşleştirilmiştir. Buna göre; doğu/ gün doğusu bahar, ısınan hava, ağaç, yeşil; Güney/ gün ortası, yaz, sıcak, ateş, al; Batı/ gün batısı, güz, soğuyan hava, altın, ak renk; Kuzey/ gece yarısı, kış, soğuk, kara renk demektir (Esin 1972: 76, not. 8). Gök Türk Yazıtlarında kızıl renk adı bir kez geçmektedir. Bu renk, TY II.T.D.2'de, kan adının niteleyicisi olarak kullanılmıştır. "Kızıl kanım töküti kara terim yügürti işig küçüg birtim ök/ Kızıl kanımı akıtarak, kara terimi döktürerek çok hizmet ettim." (Ergin 2005: 80). Buradan sözcüğün anlam alanıyla ilgili fazla bir şey anlaşılmamaktadır. Eski çağlardan günümüze Türklerin kıyafetlerinde kırmızı, yeşil ve sarı renklerin hakim olduğu görülür. Bunlardan özellikle *kırmızıyı* Türklerin rengi olarak nitelendirebiliriz.

Türklerde ailenin kuruluşu, devletin tesisi ve kâinatın ihyası birbirine paralellik arz etmiştir. 'Beg' siyasî bir terim olduğu halde, karının kocası da evinde beye benzetilerek ona da 'bey' denmiştir (DLT III: 155; Özyetgin 2006: 156-170). Devlet kurulurken dikilen tuğ ve bayrakların, devlet ve halk arasında ayrı bir ululuk ve yüceliği vardır. Evlilik ise sönmez bir ocak kurmak ya da ateş yakmak şeklinde ifade edilmiştir. Hayatın geçiş dönemleri olarak kabul edilen düğün merasimlerinde ateşle ilgili birçok uygulama vardır. Düğün törenleri esnasında ateşle ilgili bu uygulamaların kökünde kötü iyelerden korunma ve soyun devam etmesi dileği yatmaktadır. Altay Türklerinde son zamanlara kadar gelin ve güvey ilk ateşlerini çakmak taşıyla yakarlarmış. Evlendikten sonra yeni evlerinde ateş yakmayan çiftlerin Tanrı katında evli sayılmayacağına inanılmış (Dilek 2007: 43). Günümüzde dahi Türkmen çevrelerinde yeni evlilerin baba evinden ayrılmaları ve yeni bir ocak açmaları bir takım törenlere bağlıdır (Kumartaşlıoğlu 2011: 211-224).

Türklerde 'Al Ruhü'nün ve güneşin sembolü olan 'Al' renk, hem sonsuzluğun hem de mutluluğun işareti sayılmıştır (Bayraktar 2005: 145-165). Buna göre de yeni evlenene mutluluk, saadet dilemek maksadıyla giysilerinin rengini kırmızı yapmışlardır (Bayat 2007: 64). Al: "Kırmızı" (EDPT: 121). Clauson Al: "Bir şey yapma metodu, becerisi" (EDPT: 120) olarak da açıklar. Alda-: "Aldatmak, kandırmak" (EDPT: 133). "Avcı nece al bilse adığ anca yol bilir/ Avcı ne kadar hile bilse, ayı o kadar yol bilir." (DLT I: 63). Kırmızı renge çok yakın olan bir renk 'bayın'dır. Bayın: "Koyu kırmızı, gelincik çiçeği rengi, yüpin, yipin" (DLT III: 20/21). Clauson, bayın maddesinde: "Bayın in Kaş. III 20,13 iz an error for yipin < yipgin and Bul. 56v for boyın (Kâşgarlı III: 20,13'deki bayın, yipin < yipginve Bulgati'l-müşak 56b'deki boyın için bir hatalı yazılan kelimedir.) (EDPT: 386) şeklinde düzeltme yapar. Yêpin ~ yipin: Eski Türkçede genel olarak 'violet-coloured' veya 'purple' anlamında olmakla beraber bazen 'red' (EDPT: 875) anlamı da görülür. Kâşgarlı'nın XI. asır sonları için kaydettiği; "Kızlar kılını bilseler (ağır başlı zarif olurlarsa) kırmızı (kızıl) giyerler; yaranu (cilvelenmeyi ve sevilmeyi) bilseler yeşil giyerler." (DLT I: 394; III: 20) şeklindeki sözleri, kızıl-yeşil ikilisini ve bu renklerin eski Türk yaşayışında ne kadar yaygın olduğunu gösteriyor. KB ve DLT'de kızıl, gök ve sarı renkler tabiatın canlanmasını yani ilkbaharın gelişini ifade etmiştir.

"Kurmuş yıgaçlar tonandı yaşıl
Bezendi yiptün al sarıg kök kızıl"

'Kurmuş ağaçlar yeşiller donandı, doğa mor, al, yeşil ve kızıla bezende' (KB: 67).

"Yazı tag kır oprı töşendi yadıp"

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

İtindi kolu kaşı kök al kedip

‘Üzlükler, dağlar, sahralar ve ovalar bunu yayıp, döşendiler; vadiler ve yamaçlar al ve yeşil giyerek süslemler’ (KB: 69).

“Kızıl sarığ arkaşıp
Yipkin yaşıl yüzkeşip
Bir bir kerü yürkeşip
Yalñguk anı tanğlaşur” (DLT I: 395).

“Yaşıl kök sarıg al ağı ton kedip
Aşagu kötürse yaraşur yorup” (KB: 2916).

Kırmızı renk Türkmen çevresinde kahramanlık alâmeti olurken, Türklerde genellikle, üstün irade gücü, hükmetme, dikkat çekme, savaş, aşk, gelin ve evlilikle ilgili hususları dile getirmektedir (Ögel 1998: 516). Günümüzde dahi Manisa ilimizin Akhisar ilçesine bağlı Beyoba Köyü’nde, ölen genç kadının tabutuna kırmızı renkli bir yemeni bağlamak âdeti bulunmaktadır (Eröz 1977: 351). Bazı tahtacı muhitlerinde gençler, kızların ve kızlar gençlerin al yeşil bayrakları ile gömülmektedir. Mersin yöresindeki Tahtacılar da ise, genç kız ve erkeklerin cenaze alayının en önünde bir genç ‘Al’ renkli kumaştan imâl edilmiş bir bayrak taşımakta ve mezara da bayrak asılmaktadır (Yörükân 2006-b: 34). Yusuf Ziya Yörükân bu konuda; “Gençler, kızların ve kızlar gençlerin al yeşil bayrakları ile gömülür. Bir kitabede görülen, ‘Al yeşil bayrakla geldim beka mekânına’ musraında hakikî mânâ maksuttur.” (Yörükân 2006-a: 226-229; 2006-b: 344) diyor.

Türk gelininin duvağı ile devletin hakimiyet alâmeti olan tuğlarının ‘Al’ renkli olması, Ateş Tanrısı olan ‘Al’ ve bu Tanrının kötü ruhları kovması inancıyla ilgilidir. Türk Dünyasında, ‘al kızı, al gelini, al karası, al basması’ gibi kökü ruhlar zümresi ise ‘Al Ruhı’ nun düşüş dönemi hatıralarıdır. (Turdimov 1999: 261-266; Çevirme-Sayan 2005: 67-72). Çin kaynaklarının verdiği haberlere göre; Kırgızlar kırmızı renkli bir tuğ kurup bunun altında toplanır, kırmızı ‘al/ kızıl’ renge hürmet ve hatta ibadet ederlermiş (Eberhard 1996: 68). Abdülkadir İnan’ın verdiği bilgilere göre, ‘Al’ ruhu efsanesi çok eski çağlarda ateş kültü ile bağlı olmuş ve hami bir Tanrı sayılmıştır. ‘Al’ ruhunun ‘hami ruh’ sayıldığı bu çağlarda bunun şerefine dikilen bayrak ateş rengine yakın bir renk olmuştur. Bu bakımdan Türklerin en eski devirlerden beri albayrak kullanmalarının ‘al-Ateş’ kültü ile bağlı bir gelenek olması hatıra gelir. Bu da sekiz-on bin yıllık bir gelenek demektir (İnan 1998-I: 265; Ögel 2002: 519). Türklerle eski zamandan beri komşu yaşayan kavimlerde de bu ‘Al’ hakkında inanmalar varsa da Türklerdeki gibi yaygın değildi (İnan 1998: 263). Nitekim B. Ögel’in belirttiği gibi, Moğollarda ve Hitay devletinde, geri bir Ateş Tanrısı vardır. Ancak Moğollar bu Ateş Tanrısına Türkler gibi ‘Al’ değil, ‘Gal’ (EDAL: 554; Ögel 2002: 497) diyorlardı. Bugün Çin Türkistan’ında yaşayan halklardan Moğollarda da gelinin elbisesi kırmızı renktedir ve çok süslüdür. Kırmızı çizmeleri ve kırmızı püsküllü bir başlığı vardır (Özerdîm 1951: 217). Kâşgarlı, ‘ay’ sözünü, ‘turuncu renkte ipek kumaş’ (I: 40), ‘al’; “Hanlara bayrak, devlet adamlarının atlarına eyer örtüsü yapılır turuncu renkte kumaş. Turuncu renge dahi ‘al’ denir.” (I: 81) şeklinde tanımlıyor. Yusuf Has Hacib;

“Yaşık örledi yirde koptı toğı,
Yaka keldi aşnu tokuz al tuğı.”

‘Güneş yükseldi, yerden toz kalktı; dokuz al tuğu yaklaşmaya başladı.’ (KB: 4894) diyor. Burada ‘Al’ renk Güneş’in bir simgesi sayılmıştır. Güneş mitolojide ebediyetin bir işareti olduğuna göre hakanın ebediliğini belirten al renk, hakime mahsus renk sayılmıştır. Yani Hakan, hakimiyetinin ebedî olduğuna dikkat çekmek için Güneş’in rengini kendine renk seçmiştir. Kâşgarlı, Türklerin bayraklarından bahsederken;

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

“Ağdı kızıl bayrak
Toğdı kara toprak”

“Kızıl bayrak yükseldi, Kara toprak havalandı.” (DLT III: 183) şeklinde eski Türk şiirini naklediyor. Yusuf Has Hacib esirinin ‘Bahariye’ kısmında baharın gelişini anlatırken;

“Yağız yer yaşıl torku yüzke badı
Hitay arkışı yadı tawğaç edi”

“Yağız yer, yüzüne yeşil ipek bağladı; Hitay kervanı da bunun üstüne Çin kumaşı yaydı.” (KB: 68) diyor. Aslında yüze bağlanan bu ipekli, muhtemelen ‘duvak’ anlamını ifade etmektedir. Al kaftan ve al duvak geleneğinin yanında, al kaftan ve yeşil duvak eşlemesi Türk gelenekleri arasında en eski zamanlarda yer almıştır (Genç 1994: 30). Su ve ateş en üst düzeyde birbirini birleştirici iki zıt maddedir ve maddi dünyadaki bütün zıtlıkları temsil ederler. KB’de yemin sembolü olarak ‘kızıl’ ve ‘yeşil’ bir araya gelemeyeceği söylenir. “Yağız yir bakır bolmağınça kızıl ya otta çiçek önmeginçe yaşıl/ Yağız yer kızıl bakır oluncaya kadar, ya da ateşten yeşil çiçek çıkıncaya kadar.” (KB: 120). “Kara tün yaruk künke yakmaz yağuk, yaşıl suv kızıl otka bolmaz konuk/ Karanlık gece aydınlık güne yaklaşmaz, yeşil su kırmızı ateşe konuk olmaz.” (KB: 2250). Sürmeli Bey ile Dilber Senem adlı bir halk hikâyesinde;

“Solsun al yeşilim, sandığa basmam

Karalar bağlarım, zülfümü kesmem”(Gürgen 1970: 11) şeklindeki sözler bu bakımdan manidardır.

Türk Dünyası Dügünlerinde Al Duvak

DKH’de “Oğlu olan ivermiş, kızı olan köçürmüş” (Ergin 2008-b: 124) dediği gibi, kızın baba evinden koca evine gelişi bir ‘göç’ olarak görülmüştür. Ancak baba evinden ‘al duvak’lı ayrılan kızın koca evine olan bu göçü mitolojik bir göçtür. Bu sebeple, baba evi ile koca evi belki de yan yana olduğu halde, şehirlerimizde cadde cadde dolaşarak, köylerimizde arazide seyahat ile dağlık taşlık mahallerden geçirilerek gelin koca evine ulaşırdı. Mitolojik yolculuğa yüzü duvaklı, etrafı sarılı olarak çıkan gelin, yolculuk sona erdiğinde kendisine yola çıkış sırasında verilen oklavayı, dönüş yolunun kapalı olduğunu ifade eden bir rütüelle kırar (Ergun 2010-a: 191; 2010-b: 278). Yeni gelinler için geçerli olan tabulardan biri gelin koca evine geldiğinde bir müddet konuşmama tabusudur. Gerçekte gelin, duvağı açılana kadar yeni zamanda yeni mekâna zuhur etmemiştir.²

Eski Türk tefekküründe, herkesin cinler taifesinden bir eşi vardır ve insanlar arasında geçerli olan türden ilişkiler, onların cinler taifesinden olan eşleri arasında da aynen geçerlidir (DLT III: 225). Pederşahi ilk aileye meşruluk veren ‘kızkaçırma’ ve ‘yağma’, barış yoluyla evlenme devrinin düğünlerinde sembolik olarak devam ettirilmiştir. Bu bakımdan bütün Türk düğünlerinde kız ve erkek tarafları arasında sembolik olarak savaş ve sonra barış yapıldığı müşahede edilmektedir (İnan 1998-I: 345). Doğu Karadeniz bölgemiz düğünlerinde ‘enişteyi dama atma’ geleneği vardır (Görkem 2006). Sahanın araştırmacısı Çulpan Zaripova Çetin’in verdiği bilgiye göre, Tatarlarda eskiden kızı evinden götürmek hiç de kolay olmaz, ancak savaşçı alırlarmış. Damadın kızı alması, evden çıkarması o derece zor olurmuş ki, bazen damadın geleceği köprü dahi yıkılmış. Damat taşlanır ve dövülmüş. Semerkant’ta yaşayan Özbekler, damada, ucuna çivi çakılmış oklava ile dürterlermiş (Zaripova 2005: 104). Türk dünyasında düğün âdetleri büyük

² Türk töresinde, gelinler aynı zamanda kendisinden önce koca ailesine mensup olanlara adlarıyla hitap edemezler. Ancak kendisinin intisabından sonra o ailede doğanların adını söyleyebilirler. Dedesinin adını taşıyan torun Muhammed Toragay’ın ‘Uluğ Bey’ olmasının hikâyesi de budur. Bu da gösteriyor ki, koca evine gelen gelin için bu geliş yeni bir mekânda yeni bir doğumdur.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

ölçüde birbirine benzer (Byoung II 2005: 151-175). Türkmenlerde gelin babasının evinden çıkarılırken kız tarafıyla gelin alıcı arasında ‘*dalaş*’ denen bir oyun oynanır. Kız tarafı kızı, vermemek için kendi taraflarına çekerken, erkek tarafı da almak için kendi taraflarına çekerler (Sağlık 2006: 77). Türkçede ‘*diz çöktürmek*’ anlamındaki ‘*yüküntür-*’ kelimesinin, Yakutçada ‘*Sügünner-*’: “*Gelini damat evine getirmek*” (EDPT: 914) demek olması ilginçtir. Kırgızlarda ‘*otko kirüü*’ denen bir âdet vardır. Düğünden birkaç gün sonra gelinin akrabalarının evinde icra edilen bir merasimdir ki bundan sonra güveyi karısının akrabalarından kaçmamaya başlar (Yudahin 1998-II: 602). Kazaklarda güveyin akrabaları, bir kız kaçırma gösterisi yaparlar. Kızın arkadaşları buna karşı müdafaa vaziyeti alırlar. Bunlar, görünüşte ailenin ve kızın çevresinin, genç kızın ayrılmasına razı olmadıklarının göstergesidir (Tuna 2006: 153). Fakat bu uygulamalar aslında, çok eski dönemlerde klanlara mensup gençlerin, diğer klanlara mensup kızları zorla kaçırmakla onlarla evlenmesi ve buna karşı kızın klanına mensup olanların kızı vermemek için yaptıkları mücadelenin hatıralarıdır. Nihayet bazı Türk çevrelerinde, evlenebilmek için, müstakbel gelini, at koşturmada, ok atmakta ve güreşte yenmek gerekiyor ve bu kolay sayılmıyordu. Kâşgarlı: “*Kız birle küreşme, kısarak birle yarışma.*”³ diye bir atasözü nakleder.

Eski kavim ve milletlerin folklorunda ruh ve iyeleri aldatma pratikleri çok geniş bir yer tutmuştur (Eker 2000: 20). Kadının bir müddet konuşmaması veya kısık bir sesle konuşmasıyla, kadına baba evinde musallat olan şer ruhlar ile ata ruhları yanıtılmış olacaktır. Bu şekilde şer ruhlar ile ata ruhları kadının sesini takip ederek yeni dahil olduğu aileye ulaşamayacaklar, muhtemel bir çatışma engellenmiş olacak ve bir müddet sonra şer ruhlar ile ata ruhları kadının peşini bırakacaklardır. Exogami yasası gereği kadının yeni ailesindeki ilk zamanları kabile atasının ruhu ile tanışma dönemidir. KB’deki;

“*Kişi kirmedük ilke kirse kalı
Kelin teg bolur er ağin teg tili*”

‘*Kişi bilmediği bir memlekete girince, gelin gibi olur, dili tutulur.*’ (KB: 494) şeklindeki beyitten bu anlayışın Karahanlılarda bile devam ettiği görülmektedir. Sonuçta bu âdetin menşei nasıl izah edilirse edilsin, muhakkak ki çok eski Türk inançlarıyla ilgilidir.

‘*Nikâh kıymak*’ deyiimi Müslüman Türklerin hepsinde müşterek bir deyimdir. Eski Türkler kızın baba boyundan ayrıldığına sembolü olarak bir ağacı yahut bir ipliği kıymışlardır. Burada kıyılan ip; baba evine dönüş yolunun sembolü olup nikâhla bu koparılmış, kesilmiş ve ayrılmıştır. Baba evine dönüş yolunun kapalılığını, koca evi için ise yeni bir doğumu, sözü ve mefhumu ile ‘*kapak, tkaç, kutsal doğum*’ anlamındaki ‘*duvak*’ sembolize etmiştir. Kâşgarlı, ‘*Umay*’ı: “*Umay: Son; kadın doğurduktan sonra karnından çıkan hokka gibi nesne. Buna ‘çocuğun ana karnında esi’ denir. Şusavda da gelmiştir: ‘umayka tapınsa ogul bolur/ Birisi buna hizmet ederse çocuk sahibi olur’. Kadınlar sonu uğur sayar.*” (I: 123) şeklinde açıklıyor. ÇL’de ise; “*Nesil, al, aslî kemik manasınadır/ Nachkommenschaft, Stamm; ursprüngliche in der Bedeutung von Bein.*” (ÇL: 158) şeklinde tanımlanmıştır. Clauson’a göre, ‘*Umay*’ Persçe ‘*Humây*’ın bozulmuş biçimidir. Clauson ayrıca; “*Placenta, afterbirth*’ also used as the name of the (only?) Turkish goddess, whose particular function was to look after women and children, possibly because this, object was supposed to have magic qualities.” (EDPT: 164/5) bilgisini verir. Kâşgarlı’nın ‘*Umay/ Son*’ hakkında verdiği malumat ilgi çekicidir. Bu bakımdan bu ip, rahm-ı maderde cenini validesine rapteden bir hatta teşbih edilmiş olmalıdır. *Umay* terimiyle, genelde deriden veya kumaştan yapılan küçük bir torbaya dikilen ve çocuğun beşiğine bir bağla asılan ve beşik döneminde *Umay*’ın her

³ “Kızla güreşme, kısarak yarışma. Kızla güreşme, çünkü kızlar kuvvetli olur, seni alt eder; kısarak yarışma, kısarak attan daha çevik, daha sıçrayışlı olduğundan seni yener.” dedikten sonra; ‘Bu, hakanlılardan bir kızın, gerdek gecesi Sultan Mes’ud’u ayağıyla dokunarak yıktığı için Hakanlıların Sultan Mes’ut hakkında söyledikleri bir sözdür.’ (DLT I: 474) diye ilâve eder.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

zaman çocuğun yanında bulunduğu kabul edilen, çocuğun göbek bağı adlandırılmıştır (Dlužnevskaya 1996: 235-240). Günümüz Türk halkları arasında farklı isimler altında tanınan *Umay* Türk kültüründe belki de en eski ve kalıcı geleneklerindedir.

Umay kültünün ateş kültüyle de sıkı bağı bulunmuş ya da Ateş kültü, Umay kültüyle iç-içe girmiş, bazen de birbiriyle karışmıştır. Türk halklarında Umay'a saygı duyulması temelinde çocuğun doğumunun ana kaynağıyla belirgin olan bağı yer almıştır. Bazı Türk efsanelerinde Umay'dan, genelde üzeri beyaz, ipek giysili, dalgalı gümüş saçlı güzel, taze bir genç kadın olarak bahsedilir (Bayat 2007-II: 72-73). Kâşgarlı'nın 'kız çocuklarının insan suretinde yaparak oynadıkları bebek, kuklak' olarak tarif ettiği 'kudhurçak' (I: 501; kudurçakEDPT: 606) bir 'Umay' sureti olmalıdır. Yörük ve Türkmen çevrelerinin gelin duvaklarında Eski Türk inançlarının izleri olan semboller müşahede edilmektedir (Durmaz 2010: 45-47) Anlaşılması güç görünen bazı sembol ve ritüellerin sebebini ilkel insanın her olayı müşahhas olarak ifade etmiş olduğunu nazara alarak aydınlatabiliriz. XI. asır müelliflerimizden olan El-Birûnî, Oğuz Türklerinin, suda boğularak ölen kimseyi sudan çıkardıklarında ruhunun suya geçmesi için cesedi bir şeyin üzerine koyup ayağına bir ip bağladıktan sonra ipin ucunu suya attıklarını söylüyor (Tümer 1978: 365).

Türklerde kızlar gelin olup koca evine gitmekten ve yeni bir soy kurmaktan aslında şikayetçi değildir. *Oğuz Destanı*'nda *Arslan Han*'ın kırk hacibi, *Arslan Han*'ın, kendilerinin samimiyetini sınamak için öldüğü şayiasını çıkardığında, memnuniyetlerini ifade ederken; "Onun yas töreni bize bir gelinin düğün matemi gibidir." (Oğuz Destanı: 69) demişlerdi. Yusuf Has Hacib;

"Kelin kız sevinçi küden tünleri
Kür alp er küwençi çeriğ künleri"

'Gelin kızların sevinçli anları zıfaf geceleridir; Cesur ve kahraman erkeğin iftihar zamanları da savaş günleridir.' (KB: 2380) diyor. Kâşgarlı da; "Kizlençü kelinde' gizli şey gelinde bulunur; çünkü o, iyi şeyleri kocasına saklar." (III: 242) diye eski bir atasözü naklediyor. Bu bakımdan DLT ve dönemin eserlerinde bir Hapax legomenon olan ve 'sel' almamı verilen 'kelngiz' sözünün 'sel' değil 'gelinkız', 'kelngizleyü' (DLT I: 343) sözünü de 'gelinlik kızlar gibi' şeklinde anlaşılması kelimenin geçtiği şiirin mahiyeti ile mana derinliğine daha uygun düşmektedir. Ancak şiirde Uygur kâfirlerine karşı bir kin ve öfke sezildiğinden 'kelngizleyü' şeklindeki benzetmenin (kelgin: kabarmak, taşmak; giz ~ kız > ateş, hararet, mecazen öfke) Kül Tegin Yazıtının D.37. satırında geçen 'otça borça' şeklindeki benzetme ile aynı manaya sahip olduğu da düşünülebilir. Clauson bu -layu:/-leyü: eki konusunda "-layu:/-leyü: İsimden türetilmiş fiilleri zarf yaptığı söylenebilir. Fakat, bu açıklamaya uygun elimizde sadece bir örnek vardır: arsla:n > arslanlayu: "arslan gibi" (Clauson 2007: 188) diyorsa da isabetli olmadığı açıktır. Anlaşıyor ki Türk dilinin hemen bütün dönemlerinde görülen -layu/ -leyü 'benzetme-eşitlik eki', aslında -la/-le 'isimden fiil yapım eki' + -u/ -ü 'zarf-fiil eki' eki olarak yardımcı ünsüzünün bu eklerin yapısına katılmasıyla oluşmuş bir ek olmalıdır. Son olarak Arat "bu şekil üzerinde düşünürken" *körkle*, *körtle*, *tünle* vb. kelimelerdeki -la, -le ile -layu, -leyü, -layın, -leyin eklerinin de unutulmaması gerektiğini söyler. DLT'deki *ol bardı-la*, *ol keldi-le* örnekleriyle "şimal Türkçesinde"ki *kildi-le*, *kilsin-le*, *sin-le*, *yok-la* örneklerini de "bu sıranın tamamlanması için" ilâve eder (Arat 2006: 140).

Altay Türklerinde evlenme yoluyla başka bir aileye geçmiş olan kızlar, artık baba evine yabancı sayıldığından, baba evinin ocağına yaklaşamıyorlardı (Ögel 2002: 511). Gelin olup koca evine gitmiş olan bir kız baba evine yabancı veya baba ailesi için artık bir 'özüt'tür (Uçar 2001: 1821-1826). Eski Türkçede, 'adırl-/ ayrıl-' sözü 'kesilmek, ayrılmak', kavram alanında 'ölmek' (EDPT: 68) anlamında bir fiildir. "a:yırılmadı" (EDPT: 64). Üz-: "Ayrılmak, koparmak, kesmek" (EDPT: 279/80). Kız gelin olarak baba evinden ayrılırken, kız evi ağlar ve yas tutar (Feyzioğlu 2010: 73-92). Başkurt kızları düğünün son gününü, yani kızın güvey köyüne gideceği günü, matem

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

gününe çevirirler. Ölülere ağıt söyler gibi gayet yanık ahenkle kırk-elli kız bir ağızdan türkü söylerler ki buna ‘sindev’ (İnan 1998-I: 343) derlermiş. Burada ‘sin’ kelimesi Çuvaşça ve Tatarcada yüz, resim, suret (İnan 1998-I: 366), ‘dev’ kelimesi ise aslında ‘ev/ iv’ den başkası değildir. Bu durumda ‘sindev’ ağıtı, ‘Ölü evi ağıtı’ demektir. Bu ağıt Altaylıların öleñ (EDPT: 147) veya *ölöñ (song with three out of four verses rhyming (first, second and fourth). Turkm. *öleñ*; MTürk. *öleñ* ‘a wedding song’ (EDAL: 583) denilen düğün şarkılarının bir bakiyesi olmalıdır. ‘öl’ sözünün “*damp, moist/ nem, rutubet*” (EDPT: 124; EDAL: 1169; DLT I: 48; EUTS: 100; Yudahin 1998-II: 609), ‘öl-’ sözünün ise “*to die/ ölmek*” (EDPT: 125; EDAL: 1049; EUTS: 100; Yudahin 1998-II: 609) anlamında olmasında büyük bir sır vardır. Türkçede “*Kükü/ küküy*” (EDPT: 714) *hala demektir. Küküyüm keldi. Halam geldi demektir.*” (DLT III: 232). Bu ‘kükü’ aslında ‘ruh’ anlamına gelen ‘tiki’den başka bir şey değildir. “*Tiki, geceleri işitilen sestir. Türkler öyle inanırlar ki, ruhlar sağ iken yaşadıkları şehirlerde her sene bir gece toplanırlar ve halkı ziyaret ederler.*” “*Kadın evlendikten sonra kendi ailesini ziyaret etmesine tegdi (tiki) keldi/ Ziyaretçi geldi.*” denirdi (DLT III: 230). Tiki-: “*Tıkırdamak*” (EDPT: 482). Gelin belli bir dönem sonra kendi *törkününün/ ailesi* ve akrabasının ziyaretine gider ve bu da evlilik töreninin son merasimi olur. Bunun aksine Kırgızlarda baba evini sık-sık ziyaret etmeyi alışkanlık edinen gelinler kınanır, böyle gelinlere ‘*törkünsök*’, koca evinde olduğu halde babasının evindeymiş gibi davranmaya devam eden gelinlere de ‘*törkünsü*’ (Yudahin 1998-II: 756) denirdi.

İnanç temeline dayalı davranış kalıpları olan ritüellerin, en renkli örnekleri, gelinin oğlan evine girişi esnasında uygulanmaktadır. Bazı yörelerimizde evlenen bir kızın baba evinden çıkarken, arkasından sembolik olarak tahta kaşık kırılır veya evlenen kıza ‘*bu evden gelinlikle çıkıyorsun kefenle dönebilirsin*’ denilir. Gagauz Türklerinde geline, gelin al duvakla ana baba ocağından çıkarken; ‘*Kapuyu aykırıldın mı geri dönme yok*’ şeklinde kalıplaşmış öğütler ve atasözleri hatırlatılmış (Arnaut 2009: 9). Erzurum ve Azerbaycan’da, kırmızı duvak ile ilgili ortak inanışa göre, geline örtülen kırmızı duvak mutluluğun ve namuslu olmanın bir sembolüdür. Ayrıca bu duvak kızın damada kurban olarak verildiğinin ve baba evine bir daha dönmemesi gerektiğinin ifadesidir (Adıgüzel 1997: 124). Clauson, eşik: “*threshold*” (EDPT: 260) bilgisini verir. Türkçede anlam kaymasına veya değişimine uğrayan kelimelerdendir. Eski Türklerde ‘*eşik*’ ile kastedilen kapı sözcüğüdür. Günümüzde ise ‘*eşik*’ anlam kaymasına uğrayarak kapının girişine verilen isim haline gelmiştir (Atmaca-Adzhumerova 2010: 23-45). Anadolu’da ‘*eşik atlama*’ töreni yapılır. Kız evlât için söylenen ‘*Atlar gider eşiği, evde kalır kaşığı*’ sözü çok eski bir sözdür (Ögel 1979: 187). Yapılan bu törenle, gelin bir âlemden yeni bir âleme geçiş yapmıştır. Kırgızlarda ise gelin koca evinin eşiğinden başlayarak eğile kalka içeri girmektedir (Yüce-Dosbayeva 2007: 17). Kırgızlarda gelinin, anne ve kadın akrabaları ile ‘*Kız kınışlatuu/ Kız ağlatma*’ adı verilen bir vedalaşma merasimi de yapılır. Kızın kendi evinden ayrılarak kocasının evine, ayılına gideceği an ağlaması, annesi ve yengelerinin ayrılma ve uğurlama türküleri söylemeleridir. Ayıl: “*Ev, aile, çadır; köy*” (EDPT: 83) demektir. Gelin eşinin köyüne geldiğinde, güveyin akrabaları tarafından yapılan ilk merasim, gelini eşinin evine, ocağına alıştırmak yahut ata ruhları ile tanıştırmak ve barıştırmaktır. Eşik, ‘*tör*’deki ata ruhları ile ocak hamisi iyelerin buldukları mahal olduğundan, henüz yabancı bir kabileden sayılan gelinin bu iyeleri kızdırmaması ve ürkütmemesi gerekirdi. Türklerde gelin odasının eşiği tabudur. ‘*Eşik*’ gelişi güzel gelip geçilebilecek bir yer değildir. Burası ocak hamisi ve hısım ruhlarla, ‘*al*’ ile ocağa sızmak isteyen şer ve hasım ruhların çatışma alanıdır. Bunun için gelin, ya bir halı veyahut da kumaş üzerinden geçirilerek, odaya sokulurdu. ‘*Al: “Hile, aldatmaca”*’ (DLT I: 81). Kırgızlarda, ‘*Gelini Otko Kirgizüü*’ (ot/ ateş, ocak, evin ocağı) denilen gelenekte, gelinle güveyi bütün akrabaları evlerine davet ederek misafir ederler, tanışır ve geline törlerini/ evin başköşesini gösterirler (Aynakulova 2006: 105). Böylece ‘*tör*’de gelinin perisi (eşi), damadın perisine sunulmuş olurdu. Bazı Türk çevrelerinde damat evine gelen yeni gelinin kendisine ayrılan yere oturması, damat akrabalarının teker teker iznine tabidir (Cemrâşi 2011: 220). Anadolu’nun bazı yerlerinde ise gelin damat evine girmeden önce kaynananın

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

koltuğunun altından geçirilir (Ergun 2010-a: 191). Bir kabul merasimi olan bu uygulamalar, esasen Türk dünyasının büyük bir kısmında geçerlidir (Tuna 2006: 149-160).

İslâmiyetin kabulüyle beraber kadın ve erkek giyiminde tesettür denen yeni bir şekil ortaya çıkmıştır. XI. asra gelindiğinde 'duvak'ın temel fonksiyonu gelini kem gözlerden ve şehevî nazarlardan korumak olmuştur. Yusuf Has Hacib;

“Bezenip bu dünyâ özin körkitür
İtinmiş kelin teg köngül yilkitür”

‘Bu dünya insanın karşısına süslenerek çıkar, süslü bir gelin gibi gönlü heyecanlandırır.’ (KB: 3540).

“Tuzakçı körünmez mengin körkitür
Bezenmiş kelin teg köngül yilgitür”

‘Tuzak kuran görünmez, yalnız yemini gösterir, süslenmiş bir gelin gibi gönül çeker.’ (KB: 3567) diyor. XI. asrın bir başka müellifi ve İslâm âleminin büyük mütefekkeri İmam-ı Gazali, ‘Dünyadan sakın. Çünkü dünya hilebazdır, sahtekârdır, zalimdir, aldatıcıdır... O öyle bir sahtekârdır ki, telli duvaklı gelin gibi gözlerin kendine doğru çevrilmesini, kalpleri kendine bağlamayı ve aşık etmeyi bilir.’ (İmam-ı Gazali 1993: 2816) diyor.

Umay anayı sembolize eden kaynana, mitolojik ritüelin tekrarında önemli bir rol üstlenir. Vaktiyle kendisinin aynı yöntemle üslendiği kutlu vazifeyi, evin yeni sahibi olan ve mitolojik yolculuğunu tamamlayan gelinine devreder. Duvak, soyun devamını temin eden bir nevi devir teslim törenidir (Ergun 2010-a: 192). Manas Destanı’nda ‘ak duvaklı’ gelinlerden bahsedilmektedir (Manas Destanı: 116). Tatar halk destanı olan İdegeyDestanı’nda İdil-Yurt, Toktamış Han için her şeyden önce kadını Yenike’ye ‘ak duvağın örtüldüğü yurt’ olarak anılır (Zaripova 2007: 140). Kırgız kızları, Altay kızları gibi hiçbir zaman yüzlerini örtmemelerine rağmen, damadın evine, köyüne ilk gittiği zaman yüzünü, ‘bürkönçök’ adı verilen beyaz kumaşla örtmektedirler. Bürkönçök: ‘Gelinin baş giysisinin üzerine dikilen beyaz kumaş parçası’ demektir. Bürüncük: ‘Başörtüsü’ (EDPT: 367). Terin-: ‘Başörtüsü/ cloak, wrapper’ (EDPT: 552). Oğuz Türklerinden farklı olarak Kıpçak Türkleri genelde duvağın beyaz renklisini tercih ettikleri ve Tatar Türklerinin de beyaz renge özen göstermiş oldukları neticesi çıkmaktadır. Hatta bunlar, geline beyaz duvak örttükleri gibi, yeni doğan çocuğu beyaz kumaşla kundaklamış (Zaripova 2007: 141). Tatarlarda gelini kayınbaba evi eşliğinden geçirmek için kullanılan mindere de ‘Ak Börkençek’ yani ‘Ak Duvak’ denirdi (Zaripova 2009-b: 130). Burada ‘ak’ sözü, saflık, temizlik, asalet ve hassasiyetle saygının bir sembolü olarak kullanılmıştır. Yoksa bu duvağın renginin ‘beyaz’ olmasından ileri gelmemektedir. Manas Destanı’nda, Manas’ın kırmızı savaş bayrağından ‘Ak Bayrak’ diye bahsedilir (Manas Destanı: 158). Türk alkışlarında sıklıkla yer alan ‘ak’ sözcüğü, ‘ak bahtlı, ak duvaklar takmak, alını ak olmak’ gibi örneklerde birçok farklı isim niteleyen bir sıfat olarak karşımıza çıkmaktadır.

Türkiye’de olduğu gibi, Kırım’da ve Azakönü’nün ilk dönemlerinde gelinlik kırmızıdır ve bir gelinden öbür geline dolaşmaktadır. Balşaya Yanisol’da gelinin başına ‘Al’ renkte duvak atıldığı hatırlanmıştır. Gelin kiliseye giderken, Türk düğünlerinde oğlan evine giden gelinlerin duvaklarını kapadığı gibi kapatır, ‘Al Duvak’ kızın gelin olduğunu ifade edermiş (Altınkaynak 2003: 87-98; 2007: 250). Bulgaristan’ın Filibe bölgesinde yaşayan Kriçim Türklerinde gelinin duvağı eskiden al renkli olduğu halde, günümüzde beyaz duvak kullanılmaktadır (Yenisoy 1997: 206). Gagavuzlarda ise çocukları kötü ruhların tesirinden korumak için erkek çocukları mavi kundağa, kız çocukları ise kırmızı kundağa sarmaktadırlar (Güngör bty: 201). Doğan Kaya’nın verdiği habere göre, ‘Al duvak’ ve ‘kırmızı kuşak’ geleneği Romanya ve Bulgaristan’da meskûn Gagavuz Türkleri için de halen caridir (Kaya 2000). Hatta ülkemize göç etmek zorunda kalan

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

soydaşlarımız bu Millî geleneğimizi beraberlerinde getirmişler ve halen sürdürmektedirler (Görgünay 1985: 103-120).

Türklerde nikaha rağmen, gerdeğe kadar gelinin yüzü tabu idi. Bu tabuluk, ancak gerdekte ‘*körümdük*’ veya ‘*görümlük*’ denen tören ve hediyelerden sonra gelinin duvağının açılmasıyla kalkardı (Ögel 1979: 185). Yusuf Has Hacib sabahın oluşunu gelinin duvağının açılmasına benzetiyor.

“*Toğardın butıklandı ot teg yalın
Yarudı yangı yüz açar teg kelin*”

‘Doğudan ateş gibi alev dalgalandı ve gelin yüzünü yeni açmış gibi, dünya aydınlandı.’ (KB: 3839) diyor. Türk gelininin duvağının kutsallığını gösteren bu sembolik sözde, duvağın açılmasının zulmetten sonra gelen aydınlığa benzetilmesi Türk düşüncesinin manidar bir örneğidir.

DKH’de ‘*Al*’ renk bir ergenlik belirtisi ve ‘*Al*’ kaftan gelinlik kızın giysisidir. Clauson’a göre, kaftan kelimesi Farsça ve Arapçaya, Türkçe söylenişi ile kopyalanmıştır (EDPT: 582). Hikâyelerde gelinliğin simgesi ‘*al duvak*’tır. Kadın kahramanlar kocalarına ‘*Al duvağım iyesi*’ (Ergin 2008-b: 132) diye seslenirler. Trabzon Rum İmparatorunun kızı olan *Sarı Donlu Selcen Hatun*, eşi *Kanturalı*’ya;

“*Al duvağım altından söyleşemedim
Tiz sevdim tiz usandun kavat oğlı kavat*” (Ergin 2008-b: 197) diyor.

Kadın kahramanlar kocalarına;

“*Göz açuban gördüğüm
Könül virüp sevdiğüm*” (Ergin 2008-b: 86,131,132,133,163,183, 217) diye hitap ederken, erkek kahramanlar kadınlarına;

“*Göz açuban gördüğün
Könül virip sevdiğün*” (Ergin 2008-b: 134) diye hitap ediyorlar. Burada ‘*göz açuban*’ ifadesi gelinin duvağının açılmasını ifade etmiştir.

Bazı yörelerimizde düğün Cuma günü öğleden sonra başlar Pazar günü akşam saatlerinden önce son bulur. Pazartesi günü sadece akraba ve komşu kadınların katıldığı ‘*duvak*’ veya ‘*yüz açma*’ adı verilen bir eğlence yapılırdı (Köse 2003: 92-109). Duvak günü sabahleyin erken saatlerde gelin, damat ve damadın yakın bir akrabası (ablası, yengesi, halası, teyzesi gibi) bir bayan birlikte damat tarafının akraba ve komşularını ziyaret ederek el öpme merasimini gerçekleştirirler (Yıldırım 2007: 183). Makedonya Türklerinde kaynana, gelinin duvağını, damat adayının akrabası olan bir erkek çocuğa, gül dalı ile açtırır. Koca evine gelen gelini ertesi gün kadınlar ziyaret ederler, bu ziyaret esnasında yapılan törene ‘*baş bağlama*’ veya ‘*duvak açma*’ adı verilirdi (Kalafat 1994: 33). Sahada yetişen Türkolog ve etnografyacı Çulpan Zaripova Çetin’in verdiği bilgiye göre; Astrahan Tatarları halâ ‘*bitkürem tuy*’ (yüz görme düğünü) uygulamaktadırlar ve bu mecliste gelinin duvağı ‘*berkençek*’ açılmaktadır. Kazaklarda da kızı güveyin köyüne getirdikleri zaman ‘*betaçar*’ âdeti uygulanır. Gerek Kırgız, gerekse Kazak folklorunda sık rastlanan ve Kırgızlar’ın ‘*betaçar*’, Kazaklar’ın ise ‘*betaşar*’ dedikleri bu terim daha çok düğünün son aşamasını ve o aşamada söylenen türkülerini ifade etmektedir (Yayın 2008: 144). Bu terimdeki ‘*bet*’, ‘*renk*, ‘*yüz*, ‘*çehre*, ‘*görünüm*’ anlamındaki ‘*beniz ~ meniz*’ (EDPT: 352/3) kelimesiyle akrabalığı açıktır. Kazak Türklerinde gelinin yüzü ilk açıldığında karşısında kimi görürse onunla arasının çok iyi, çok tatlı olacağına inanılır. Bu bakımdan da gelinin yüzü, kayınvalide tarafından açılır (Çetindağ 2007: 228). Nogaylarda da düğünün ertesi gün ‘*betaşar toy*’ (yüz açma düğünü) olarak bilinir (Zaripova 2007: 140). Kıpçakların ahfadı olan Karaçay-Malkarlıların gelin güvey evine girerken ve gelinin duvağı açılırken söylenen ayrı şarkılar vardır. Bu şarkıların başında ‘*Orayda*’ adlı şarkı gelmektedir

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

(Hacieveva 1997: 192). Anadolu'nun bazı yörelerinde bu işlem önceleri düğün bitiminden bir gün sonra yapılırken günümüzde gelinin geldiği gün yapılmaya başlanmıştır. Bundan sonra geline yapılan takı merasimine 'Duvak' adı verilir (Özdemir 2009: 193). Duvak açma ritüeli Anadolu'da genellikle yatak odasında güvey yatağında gerçekleşir. Bu ritüel, kızlığın bitip kadınlığın başladığını gösteren bir semboldür. İslâmiyetin bir tesiri olarak, günümüzde bazı yörelerimizde, evlilikten sonra, yalnızca kadınların iştirak ettiği 'duvak mevlidi' (Santur 1998: 139-140) vardır. Duvak açma kız çocuğun artık başka bir boya, nesle geçmesini de bildirmiştir. Anlaşılan, duvak açma geleneği tüm Türklerin düğün merasimine has bir gelenektir. Bu, oğlan evi tarafının gelini yakından görmesi, onu tanıması, gelinin yeni hayatı için uygun bir çevre hazırlamaları, kısacası gelini aileye kabulleri anlamını taşımaktadır. Bazı Türk toplumlarında ise gelinin yeni ailesine tam olarak kabulü ancak ilk çocuğunun doğumu ile gerçekleşirdi.

DLT'de 'tograk', 'kavak ağacı' anlamındadır (I: 468). Toğrak: "Kavak ağacı/ populus euphratica; 'poplar'" (EDPT: 472), Kayın: "Kayın ağacı/ Birch tree, Betula" (EDPT: 602), Kewrik: "Gürgen ağacı" (DLT IV: 64); "A tree, the Vites agnus castus" (EDPT: 690) açıklaması yapılmıştır. Türk dünyasında kayın ağacının kutsallığına dair inanışlar vardır (Zaripova 2009-a: 583-601). Ana Türkçede kadın > bazı lehçelerde 'hadıy/ kayın ağacı' anlamında olması manidardır (Eren 2002: 115). Bu ağaç Tanrı Ülgen tarafından Umay Ana'yla beraber gökten indirilmiştir. Gelinin sahip olduğu kutta Tanrı, gök ve kutsal kavak ağacının önemli katkısı vardır. Bu ağaç, kutlu erkek kahramanlarda olduğu gibi, kadın kahramanlarda da mucizevi dönüşümün, gelinle ilgili olarak da bolluk, bereket, selâmet ve esenliğin sembolüdür (Özarlan 2003: 94-102; Çobanoğlu 2011: 245-247). Nitekim günümüzde dahi Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki bazı illerimizde çok eski bir gelenek olarak 'düğün ağacı süslemegeleneği' vardır (Karakaş 2013: 109-122). Kavaktan inen kız motifinin en tipik örneklerinden biri, Bamsı Beyrek'in Anadolu varyantı olan Akkavak Kızı masalıdır. Gelinin Tanrı kutu taşıyan kavak ağacından indiği inancının yansımaları günümüzde de görülmektedir (Ergun 2010-a: 192). Gelinin başına al duvak örtülmesi ve beline al kuşak bağlanması yeryüzüne inişi, bekâreti ve yuva hâkimiyetini sembolize etmektedir. Güveyin gelin geldiğinde ilk namazı bu duvak üzerinde kılması da kut göstergesidir. Gelinin başına duvak denen ince teller konması, bunun üzerine elmaslarla, türlü oyalarla süslü hotoz giydirilmesi, omuzdan aşağıya gelin telleri sarkıtılması, güveye vermek üzere elinde baba evinden aldığı aynayı göç boyunca taşıması, göğsüne taktığı kuş göğüs kafesi süslemeleri Türk Gelininin Mitolojik Umay'ın kutsallığının ve kuş suretinde yeryüzüne gelişinin sembolleridir (Ergun 2010-b: 278).

Anadolu'da yaygın olan geleneklerden birisi, gelinin duvak telinden ve saçısından kapmak, kaçırmak ve saklamak bunları kısmet açıcı bir uğur saymaktır. Kısmeti kapanan kızların kısmetini açmak için yapılan bir uygulama; Düğünü olan bir kızın, gerdek gecesi duvağından bir tel kopararak, onunla kendisine büyü yaptırması gerekmektedir. Büyü yaptırmak isteyen kız, gelinin odasına girerek duvağından aldığı teli üç gün içerisinde cinlerle irtibat kurduğuna inanılan bir büyücüye götürür. Cinci de teli aldıktan sonra üzerine üç düğüm vurarak uçlarını boş bırakır. Her düğümün üzerine büyü yaptıranın adını yedi kez söyleyip üfler. Kızın saçından da üç tel alarak onları duvak teli ile birbirine dolaştırarak sarar ve yediye bükerek bağlar. Üç gün süreyle, günde yetmiş kez 'euzübillah' diyerek yere tükürür. Üçüncü günün sonunda telleri üç kat muşambaya, muşambayı da yeşil bir yamaya sarar. Bunları otuz üç dikişle diker, her dikişte büyü yaptıran kızın adını söyleyerek, 'fâtihul-kısmet' der. Bu şekilde yapılan muskayı kısmeti bağlı olan kız, boynuna asarak taşır. Kırk gün içinde onun da bir isteyen çıkacağına, yani kısmetinin açılacağına inanılmaktadır (Sipahi 2006: 51). Sivas şehrimizde, düğünün ertesi günü genelde 'duvak açma' yapılır. İki kadın komşuları davet eder, gelin ortaya oturtulur ve başına kırmızı duvak (gelin alı) örtülür, 'başı bütün' iki kadın duvağı oklavaya sararak açarlar; iki çocuğa verirler, çocuklar koşarak dışarıya çıkarlar, ellerinde duvakla ilk kimi görürlerse, gelinin ilk çocuğunun o cinsiyette olacağına delâlet ettiğine inanılmış (Demren 2011: 624).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

Bugün geleneksel gelin giysilerinin yerini beyaz gelinlik almış olmakla beraber, gelin baba evinden çıkarken yüzüne halâ al duvak örtülmektedir. Osmanlı Devletinde damat giysisi olarak kırmızı kaftan ve gelin giysisi olarak kırmızı duvak varlığını sürdürmüştür (Özlük 2012: 156). Osmanlıda Sarayı, hanedanlık rengi olarak kırmızı rengi benimserken, halk kırmızının yanı sıra mor, mavi, pembe gibi canlı renkleri de tercih etmiştir. Ancak gelinin yüzünü örten duvak her zaman kırmızı olmuştur. 1870'lerden sonra Batı etkisiyle daha açık renkte gelinlikler giymeye başlanmıştır. Beyaz kumaştan gelinliği ilk kez 1898 yılında Pilevne Kahramanı Gazi Osman Paşa'nın oğlu Kemalettin Paşa ile evlenen Sultan II. Abdülhamid'in kızı Naime Sultan giymişti (Uluçay 1992: 112). Buradan hareketle sarayın halk giyim-kuşamını doğrudan etkilediğini açıkça söyleyebiliriz. 'Al Duvak' ve gelinin beline 'Al Kuşak' bağlama geleneği ile bunlarla ilgili inanış ve uygulamalar günümüz Anadolu'sunda ve Türk dünyasında büyük ölçüde geçerliliğini sürdürmektedir.

Sonuç

I-Kaynaklarımızın tetkikinden, 'tuvak> duvak, kelin> gelin, tüğün> düğün, küdegü> güveyi, tünğür> dünür' kelimelerinin Türk dünyasının ortak ve çok eski kültür kelimeleri olduğu ve aralarında bir anlam bağı bulunduğu anlaşılıyor. Beşik kert-, söz kes-, nikâh kıy-, baş bağ-, and iç- gibi kavramlar soyutun, somut ile tarifinden ibarettir. Halk ağzından bazı kelimeler zamanla ölçünlü dilde kendisine yer bulabilmektedir. Bu bakımdan bir yerel türetme olup yerel lisanda mahfuz iken, muhtemelen XIV. asırdan sonra Batı Türkçesinde genelleşen 'tamat> damat' sözünün Farsçadan alıntı değil, Türkçe olduğu, bu söz ile 'kızı kocaya vermek' anlamında kullanılan 'başını bağlamak' sözlerinin akarsular ve denizcilikle ilgili mecazî sözler olduğu, böylece sular ile soylar ve boylar arasında bir ilgi bulunduğu sonucuna varılmıştır. 'Enişte' sözünün Farsça olmadığı, 'yezne' sözüne bağlı kökü ve eki Türkçe bir söz olduğu, 'büyük enişte' anlamındaki 'tayyезде/ tayyeste/ tayçeşti' sözünün antonimi olarak ortaya çıktığı, 'ini +çeşti > iniyeste > inişte ~ enişte' şeklinde bir seyri izlediği, XIV. asırdan sonra Batı Türkçesinde genelleşerek 'yezne' sözünün yerini aldığı sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca 'Yezne' teriminin Moğolca 'dere', 'yenge' teriminin ise Oğuzca 'derenin öbür yakası' anlamındaki 'yanğa' sözü ile ilişkisi bulunabileceği değerlendirilmiştir.

Ele aldığımız terim veya deyimlere önerilenlerden daha münasip kök, ek ve anlamlar bulunamamıştır. 'İnişte ~ enişte'sözünün kök, ek ve anlamı hakkında bir takım tespitler yapılmış olmakla beraber tatmin edici bir neticeye ulaşılamamıştır. Bununla beraber yaptığımız çözüm denemesi ve önerilerimizin bir mesafe kaydı olduğu düşünülmektedir. Bu sözün kök, ek ve anlamı hakkında bir miktar daha çalışılması, olgunlaştırılması ve tatmin edici bir neticeye ulaşılması gerekmektedir. Bu sonuçlar bağlamında, Türkçede ödünçleme olduğu yönünde genel kabul bulunan bazı kültür sözlerinin yeniden sorgulanmasıyla, komşu dillerin sözvarlığında emanet olan Türk dilinin özvarlığının hiç değilse bir kısmının geri alınabileceği, ancak bu alandaki araştırmalarda istenilen sonuca henüz ulaşamadığı değerlendirilmiştir. Türk dünyasında nadir olarak 'düğün, duvak, damat, enişte' terimlerinin müzekker adı olarak kullanılmış olması ilgi çekicidir.

II-Doğum, evlenme ve ölüm törenlerimize mahsus âdetlerimizin bir kısmı toplumumuzun geçirdiği değişim süreçleri içinde kaybolup giderken, bir kısmı günlük yaşamın içerisinde kendine bir yer bulup korunabilmiştir. Düğün geleneklerimiz evliliğin birtakım gereksiz, anlamsız törenlerinden değildir. Bu geleneklerimiz, dünümüzü bugünümüzü ve bugünümüzü de yarınımıza taşıyacak olan değerlerdir. Bu değerler kolay oluşmadığı gibi, fertler arasında bu gibi değerleri oluşturamayan toplumlar da millet olamazlar. İslâmiyeti kabul edip yerleşik hayata geçmiş olan Anadolu Türklerinin düğün âdetlerinde eski göçebe hayatı devrine ait geleneklerin izleri açık ve kuvvetli bir şekilde görülür. Günümüzde varlığını koruma mücadelesi veren geleneklerimizden

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

birisi 'AlRuhu'nun hami ruh sayıldığı bir devrin hatırası olan 'Al duvak' geleneğimizdir. Ortaya koymaya çalıştığımız gibi, bu geleneğimizin birçok mitolojik, etnografik ve folklorik sebepleri bulunmaktadır. Kâşgarlı; 'El kalır töre kalmas/ Yurt gider töre kalır.' diye eski bir atasözü nakleder. İslâmiyeti kabul eden Türklerin millî benliklerini koruması, realiteden kaynaklanan geleneklerini İslâmiyet'in getirdiği iman ve ibadet esaslarıyla bağdaştırabilmiş olmasıdır. Türkün özü ve kültür varlığı geleneklerin inceliklerinde gizlidir. Bu bakımdan düğünlerimizle ilgili pratiklerin incelenmesi ve bunların edebiyatta kullanılması, Türk dünyasında ortak duyguların canlandırılmasında büyük önem taşımaktadır.

KISALTMALAR

BKY:	Bilge Kağan Yazıtı
CC:	Codex Cumanicus
Çev:	Çeviren
ÇL:	Çağatay Lugatı
DKH:	Dede Korkut Kitabı I
DLT:	Divanü Lugati't Türk
EDAL:	Etymological Dictionary of the Altaic Languages
EDPT:	An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth- Century Turkish
EUTS:	Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü
Haz:	Hazırlayan
KB:	Kutadgu Bilig
KTY:	Kül Tigin Yazıtı
s:	Sayfa/ sayfalar
TDES:	Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü
TKAE:	Türk Kültürünü Araştırmaları Enstitüsü
TS:	Tarama Sözlüğü
TY:	Tonyukuk Yazıtı

KAYNAKÇA

- ADIGÜZEL Sedat, "Erzurum ve Azerbaycan'da Ortak Olan Bazı Düğün Gelenekleri", Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı: 7, s. 121-126, 1997.
- AĞABABA Naile, "Fars Dilinde Türk Dilinden Alıntı Sözcükler", Turkish Studies, Cilt 8/1, s. 667-675, Kış 2013.
- AKAR Ali, "-Gan Sıfat-Fiil Eki", Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi (Tübar), Sayı: XIV, s. 103-115, Güz 2003.
- ALİBEKİROĞLU Sertan, "Türkçede Ön Seste Y", Turkish Studies, Cilt 8/1, s. 685-710, Kış 2013.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

- ALPTEKİN Ali Berat, “Ceyhun’dan Ceyhan’a Evlenme İle İlgili Bazı Kavramlar (Kalın, Saçı, Okuntu, Aşerme, Toy) Üzerine”, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı: 39, s. 307-321, 2009.
- ALTINKAYNAK Erdoğan, “Ukrayna-Kırım Notları: Urumlar”, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, Sayı: 147, s. 87-98, Aralık 2003.
- ALTINKAYNAK Erdoğan, “Urum Giysileri”, Bal-Tam Türklük Bilgisi 7, s. 242-254, Prizren 2007.
- ARNAUT Tudora, “Gagauz Türkülerinde Aşk ve Ölüm Motifleri”, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı: 11, s. 5-20, Güz 2009.
- ARSLAN Ahmet Ali, “Türk Şamanizminin Kaynağına Doğru”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı: 14, s. 57-74, 2005.
- ATMACA Emine-ADZHUMEROVA Reshida, “Kapı ve Eşik Kelimeleri Üzerine”, Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi, Sayı: 2, s. 23-45, 2010.
- AYDEMİR Adem, “Oğuz Adı Üzerine”, Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi, Sayı: 274, s. 56-59, Ekim 2009.
- AYDEMİR Adem, “Eski Bir Yaşlılar Teşkilâtı Olan ‘Kurdaşlık’ ve Günümüze Etkilerine Dair”, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, Cilt 98, Sayı: 195, s. 147-170, Aralık 2011.
- AYDEMİR Adem, “Türkçede Bazı Sıhrî Akralalık Terimleri Üzerine”, The Journal of Academic Social Science Studies, Cilt 5, Sayı: 8, s. 125-142, Aralık 2012.
- AYDIN Erhan, “Remarks On Qatun in The Yenisei Inscriptions”, Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hung, Cilt 64, Sayı: 3, s. 251-256, 2011.
- AYNAKULOVA Gülnisa, “Kırgızlarda Evlilik ve Evlenme Törenleri”, Millî Folklor Dergisi, Sayı: 72, s. 95-106, Güz 2006.
- BAYAT Fuzuli, Mitolojiye Giriş, Ötüken Yayınları, İstanbul 2007.
- BAYAT Fuzuli, Türk Mitolojik Sistemi II, İstanbul 2007.
- BAYKARA Tuncer, Kız Kulesi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2004.
- BAYRAKTAR Nesrin, “Kavram ve Anlam Boyutunda Al, Kırmızı ve Kızıl”, International Journal of Central Asian Studies (Prof. Dr. Mustafa Canpolat Armağanı), Cilt 10/1, s. 145-165, 2005.
- BERBERCAN Mehmet Turgut, “Kür’ Kelimesi Üzerine Yapı ve Anlam Bilgisi Yönünden Görüşler”, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı: 25, s. 171-182, Bahar 2009.
- BYOUNG IL Kim, “About Rituals of The Wedding Ceremonials of People of The Central Asia”, International Journal of Central Asian Studies, Cilt 10, s. 151-175, 2005.
- CAFEROĞLU Ahmet, “Atsı’ Lâkaplı Yollığ Tiginin Sınıfı Mensubiyeti”, (N.N. Kozmin’in aynı adlı makalesinin tahlil ve tenkidi), İstanbul Üniversitesi Türkiyat Mecmuası, Cilt 5, s. 367-369, 1936.
- CAFEROĞLU Ahmet, “Azerbaycan Antroponimisine Dair Notlar”, İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, Cilt VIII, s. 1-7, Kasım 1958.
- CAFEROĞLU Ahmet, Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü, Enderun Kitabevi, İstanbul 1993.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

- CEMRÂŞÎ Ali Asgar, “Xələc Türkləriçə Küdən Mərəsimi və Qədim Türk İnənləriniyn Hizi”, (Çev: Semih Tezcan), III. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildiriler Kitabı, (Editör: Ülkü Çelik Şavk), Cilt I, s. 209-226, 2011.
- CEYLAN Emine, “Çuvaşçada ‘çara’ Sözcüğü ve Dağılık *y- > ç- Değişimi”, Türk Dilleri Araştırmaları, Seri: III, s. 69-72, 1993.
- CLAUSON Sir Gerard, “Eski Türkçe Üzerine Üç Not”, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten, s. 19-37, 1967.
- CLAUSON Sir Gerard, An Etymological Dictionary of Pre-thirteenth Century Turkish, Oxford University Press, Oxford 1972.
- CLAUSON Sir Gerard, “Türkçede Sekizinci Yüzyıldan Önce Kullanılan Ekler”, (Çev: Uluhan Özalan), Dil Araştırmaları Dergisi, Cilt 1, Sayı: 1, s. 185-196, Güz 2007.
- CLAUSON Sir Gerard, “Türkçe Y ve İlgili Sesler”, (Çev: Selcen Koca Sarı), Gazi Türkiyat, Sayı: 12, s. 175-194, Bahar 2013.
- ÇAĞATAY Saadet, “Sarı Uygurların Dili”, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten, Sayı: 4, s. 37-42, 1961.
- ÇAĞATAY Saadet, “Türkçede Çocuk Kavramı”, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten, s. 1-16, 1977.
- ÇAĞATAY Saadet, “Türkçede ‘Kadın’ İçin Kullanılan Sözcükler”, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1978-1979/I, s. 13-49, 1979.
- ÇANDARLIOĞLU Gülçin, “Uygur Sarayına Gelin Giden Çinli Prensesler ve Bunun Arkasındaki Politik Gerçekler”, İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi, Sayı: 28-29, s. 63-70, 1974.
- ÇELİKBAY Ayhan, “Yeni Uygur Türkçesindeki Ses Hadiselerine Art Zamanlı Bir Bakış”, Türk Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 15, s. 107-129, Bişkek 2006.
- ÇETİN Engin, “Uygurcada tut- Fiiliyle Kurulan Birleşik Sözcükler”, Dil Araştırmaları Dergisi, Sayı: 11, s. 81-104, Güz 2012.
- ÇETİNDAGĞülde, “Kazak Türklerinde Evlenme Geleneğine Bağlı Olarak Gerçekleştirilen Hediye Alışverişi Üzerine Bir İnceleme”, Millî Folklor Dergisi, Sayı: 76, s. 218-231, Kış 2007.
- ÇEVİRME Hülya-SAYAN Ayşe, “Alkanısı İnanmaları ve Bilim”, Millî Folklor Dergisi, Sayı: 65, s. 67-72, Bahar 2005.
- ÇOBANOĞLU Özkul, “Batı Sibirya Türk Kültürü Tetkiklerine Göre Kayın Ağacının Türk Mitolojisinde Kutsallaşmasının Maddî Kültürel Nedenleri”, III. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu, (Ed. Ülkü Çelik Şavk), Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Cilt I, s. 245-247, Ankara 2011.
- DEMREN Özlem, “Sivas Evlenme Geleneklerinin Sürdürülmesinde Kadınların Rolü ve Bu Rollerini İcra Etme Biçimleri”, İnönü Üniversitesi Sanat ve Tasarım Dergisi, Cilt 1, (Özel Sayı), s. 615-626, 2011.
- DİLEK Figen Güner, “Altay Türklerinde Akralılık”, Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun Armağanı, (Editör: Doç. Dr. Ekrem Arıkoğlu), Akçağ Yayınları, I. baskı, s. 541-563, Ankara 2008.
- DİLEK İbrahim, “Sibirya Türklerinde Ateşle İlgili İnançlar, Törenler ve Bazı Efsaneler”, Bilig/ Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 43, s. 33-54, Güz 2007.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

- DLUJNEVSKAYA G. V., “Kudırge Kayası’ Eski Türklerdeki Umay Tasvirleri Sorununa Bir Bakış”, (Akt. Muvaffak Duranlı), Ege Üniversitesi Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, Sayı: I, s. 235-240, 1996.
- DOBROVİTS Mihaly, “Otuz Oğlan Sağdıçları Eski Bir Yazıtın Bize Öğrettikleri”, I. Uluslararası Uzak Asya’dan Ön Asya’ya Eski Türkçe Bilgi Şöleni, s. 67-74, Afyonkarahisar 18-20 Kasım 2009.
- DONUK Abdülkadir, “Çeşitli Topluluklarda ve Eski Türklerde Aile”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, Sayı: 33, s. 147-168, 1981.
- DURMAZ Ramazan, “Karakoyunlu Yörüklerinin Gelin Duvaklarında Sembolize Edilen Eski Türk İnançın İzleri: Cıha (Çıvı?) ve Yer-Su’lar”, Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi, Sayı: 286, s. 45-47, Ekim 2010.
- DÜNDAR Recep-AYDIN Mesut, “Karaman Eyaleti Niğde Kazasından Kıbrıs’a Göçürülen Aileler”, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı: 47, s. 225-256, 2012.
- EBERHARD Wolfram, Çin’in Şimal Komşuları, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1996.
- EDİB AHMET İBN MAHMUD YÜKNEKÎ, Atebetü’l-Hakayık, (Haz. Reşid Rahmeti Arat), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2006.
- EKER Gülin Öğüt, “Türk Kültürü İçinde Geleneksel Bolu Evlenme Âdetlerinin Yeri”, Millî Folklor Dergisi, Sayı: 40, s. 15-30, Kış 1998.
- EKER Gülin Öğüt, “Karakeçili Aşiretinde Eski Türk İnançlarının İzleri”, Bilig/ Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 12, s. 17-27, Kış 2000.
- EKŞİ Pelin, “Altay Dillerinde /K/ Fonemi”, İdil Sanat ve Dil Dergisi, Cilt 1, Sayı: 2, s. 17-29, 2012.
- EREN Hasan, “Türk Dilinin Etymologique Sözlüğüne Katkılar”, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten, s. 1-15, 1989.
- EREN Hasan, Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü, 2. Baskı, Bizim Büro Yayınları, Ankara 1999.
- EREN Hasan, “Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğüne Yeni Katkılar”, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten, Cilt I, s. 107-159, 2002.
- ERGİN Muharrem, Gök Türk Abideleri, Ötüken Yayınları, İstanbul 2005.
- ERGİN Muharrem, Türk Dil Bilgisi, Bayrak Yayınları, İstanbul 2008-a.
- ERGİN Muharrem, Dede Korkut Kitabı I, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2008-b.
- ERGUN Pervin, “Türk Kültüründe Kavaktan İnen Gelin Motifi”, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 13, Sayı: 23, s. 186-195, Haziran 2010-a.
- ERGUN Pervin, “Türk Gelininin Mitolojik Göçü”, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 13, Sayı: 24, s. 275-290, Aralık 2010-b.
- EROL Mehmet, “Türk Kültüründe ‘Kız Kalesi’ Adlandırmalarının Kaynağı ve Bunlara Dair Anlatılan Efsanelerin Teşekkülü Üzerini”, Millî Folklor Dergisi, Sayı: 65, s. 73-83, Bahar 2005.
- ERÖZ Mehmet, Türkiyede Alevilik Bektaşilik, İstanbul 1977.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

- ESİN Emel, “Muyanlık”, Malazgirt Armağanı, s. 75-102, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1972.
- FEYZİOĞLU Nesrin, “Gelin Ağrıları Üzerine Bir Değerlendirme”, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı: 43, s. 73-92, 2010.
- GABAIN A. Von, Eski Türkçe'nin Grameri, (Çev: M. Akalın), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2007.
- GENÇ Reşat, Türk İnanışları ile Millî Geleneklerinde Renkler, Atatürk Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara 1999.
- GÖKÇE Turan, “1572-1573 Yıllarında Kıbrıs'ta İskân Edilmek Üzere Karaman ve Rûm Vilâyetlerinden Sürülen Aileler”, Ege Üniversitesi Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, Sayı: III, s. 9-74, 1999.
- GÖRGÜNAY Neriman, “İzmir Kemalpaşa Tahtacıları İle Yugoslavya'dan İzmir'e Gelen Göçmen Türkleri Gelenekli Gelin Giysileri”, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, Sayı: 34, s. 103-120, Şubat 1985.
- GÖRKEM İsmail, “Doğu Karadeniz Bölgesi Düğünlerinde Görülen Enişteyi Tavana Asma Geleneği”, 16-18 Nisan 2006 Trabzon Türk Ocağı “Uluslararası Trabzon ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu”nda sunulan basılmamış bildiri metni.
- GÜLENSOY Tuncer, “Moğolların Gîzlî Tarihi'ndeki Türkçe Kelimeler Üzerine Bir Deneme”, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi, Cilt 5, Sayı: 1, s. 93-135, 1973-a.
- GÜLENSOY Tuncer, “Yaşayan Farsça ve Arapçadaki Türkçe Kelimeler Üzerine Notlar”, İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, Cilt 21, s. 127-157, 1973-b.
- GÜLENSOY Tuncer, “Altay Dillerindeki Akrabalık Adları Üzerine Notlar”, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten, s. 283-318, 1974.
- GÜNGÖR Harun, Türk Bodun Bilimi Araştırmaları, Kum Saati Yayınları, İstanbul Yok.
- GÜRGEN Fevzi, Sürmeli Bey ile Dilber Senem, İstanbul 1970.
- HACIZADE Naile, “Kazan Tatarcasının Mordva - Karatay Ağzı ve Bu Ağzın Dil Özellikleri”, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı: 10, s. 51-62, Güz 2001.
- HACİEVA T.M., “Karaçay-Malkar Türklerinin Eski Folklor Ürünleri”, (Çev: A. Adiloğlu), Bilig/ Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 6, s. 185-192, Yaz 1997.
- İLHAN Nadir, “Türk Dilinde Ünsüz Düşmesi, Nedenleri ve Türleri”, Zeitschrift für die Welt der Türken, Cilt 1, Sayı: 2, s. 43-55, 2009.
- İLHAN Nadir, “Öksüz Öğüt Üv Ey Kardeş Mi? Bir Etimoloji Denemesi”, Turkish Studies, Cilt 6/1, 467-475, Kış 2011.
- İMAM-I GAZALİ, İhyau'Ulumi'd-din III, (Çev: Abdullah Aydın), İstanbul 1993.
- İNAN Abdülkadir, “Güveyi”, İstanbul Üniversitesi Türkiyat Mecmuası, Cilt 9, s. 139-144, 1951.
- İNAN Abdülkadir, Eski Türk Dini Tarihi, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1976.
- İNAN Abdülkadir, Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1986.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

- İNAN Abdülkadir, Makaleler ve İncelemeler, Cilt I-II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1998.
- İZGİ Özkan, Kutluk Bilge Kül Kağan-Böğü Kağan-ve Uygurlar, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1986.
- KALAFAT Yaşar, Makedonya Türkleri (Özbekler-Türkmenler-Hazarlar-Afşarlar-Kazaklar) Arasında Yasayan Halk İnançları, İstanbul 1994.
- KARA György, “Moğolca Deresün-Türkçe Yez”, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1980-1981, s. 43-48, 1983.
- KARAKAŞ Rezan, “Unutulmaya Yüz Tutmuş Bir Düğün Geleneği Olarak ‘Ağaç Süsleme’”, Karadeniz Dergisi, Sayı: 18, s. 109-122, Temmuz 2013.
- KÂŞGARLI MAHMUD, Divanü Lugati’t Türk, (Çev: Besim Atalay), Türk Dil Kurumu Yayınları, 5. bs., Ankara 2006.
- KAYA Doğan, “Gagauz Türklerinde Düğünle İlgili Terimler”, V. Uluslararası Gagauz Kültürü Sempozyumu, Tekirdağ 16-17.10.2000.
- KORKMAZ Zeynep, Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2009.
- KÖPRÜLÜ M. Fuat, “Yeni Farişide Türk Unsurları”, İstanbul Üniversitesi Türkiyat Mecmuası, Cilt VII-VIII, Sayı: I, s. 1-16, 1942.
- KÖSE Nerin, “Türk Düğünlerinde Gerdek Sonrası Duvak Geleneği”, Millî Folklor Dergisi, Sayı: 60, s. 91-109, Kış 2003.
- KUMARTAŞLIOĞLU Satı, “Tahtacılar’da Bir Göç Töreni: Ocak Ayırma”, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı: 14, s. 211-224, Bahar 2011.
- KURTOĞLU Orhan, “Klasik Türk Şiirinde Saçı Geleneği”, Millî Folklor Dergisi, Sayı: 81, s. 89-99, Bahar 2009.
- MANAS DESTANI, (Haz. Tuncer Gülensoy), Akçağ Yayınları, Ankara 2002.
- NECİP E. N., Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü, (Çev: İklil Kurban), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1995.
- OĞUZ DESTANI, (Haz. Zeki Velidî Togan), Enderun Kitabevi Yayınları, İstanbul 1982.
- ÖGEL Bahaeddin, Türk Kültürünün Gelişme Çağları, Kömen Yayınları, Ankara 1979.
- ÖGEL Bahaeddin, Türk Kültür Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1984.
- ÖGEL Bahaeddin, Türk Mitolojisi, Cilt I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1998.
- ÖGEL Bahaeddin, Türk Mitolojisi, Cilt II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2002.
- ÖLMEZ Mehmet, Altun Yaruk (Suvamaprabhasasütra), 3. Kısım 5. Bölüm, Ankara 1991.
- ÖLMEZ Mehmet, “Moğolların Gizli Tarihi ve Sözcükleri Üzerine”, Bengü Belâk. Ahmet Bican Ercilasun Armağanı, (Ed. Bülent Gül), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayını, s. 377-384, Ankara 2013.
- ÖZARSLAN Metin, “Türk Kültüründe Ağaç ve Orman Kültü”, Hacettepe Üniversitesi Türkbilgi Dergisi, Sayı: 5, s. 94-102, 2003.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

- ÖZDEMİR Cafer, “Havza İlçesinin Genel Folklorik Yapısı”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt 2/7, s. 185-206, İlkbahar 2009.
- ÖZERDİM Muhadderem, “Bazı Çin Kaynaklarına Göre Bugün Çin Türkistan’ında Yaşayan Halklardan Moğolların Örf ve Âdetleri”, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, Cilt 9, Sayı: 3, s. 215-226, 1951.
- ÖZERTURAL Zekine, “Eski Türkçe tu- ‘kapamak’ Eylemi Üzerine”, Ankara Üniversitesi Türkoloji Dergisi, Cilt 15, Sayı: 1, s. 181-192, 2002.
- ÖZLÜK Işıl Pınar, “Lâle Devri’nde Kadın Giyimi”, 21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Eğitim Bilimleri ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt 1, Sayı: 1, s. 147-162, Bahar 2012.
- ÖZYETGİN A. Melek, “On the Use of the Title ‘Beg’ among the Turks”, International Journal of Central Asian Studies, Cilt 11, s. 156-170, 2006.
- SAĞLIK G. Selcan, “Türkmen Düğün Geleneği”, Ankara Üniversitesi Modern Türklük Araştırmaları Dergisi, Cilt 3, Sayı: 2, s. 71-85, Haziran 2006.
- SAGOL Gülden, “Türklerde Evliliğin Algılanışı: ‘Evlenmek’ Karşılığı Kullanılan Kelimelerden Hareketle”, Şinasi Tekin Anısına, s. 661-684, Simurg Yayınları, İstanbul 2005.
- SAGOL Gülden (Yüksekkaya), “Kalın ve Çeyiz”, Hediye Kitabı, (Editor: Emine Gürsoy Naskali, Aylin Koç), s. 396-406, Kitabevi Yayınları İstanbul 2007.
- SANTUR (Cingöz), Meltem E., “Anadolu’nun Bazı Yörelerinde Gerdek Sabahı Gelinle İlgili Âdet ve Uygulamalar Üzerine Bir Atlas Denemesi”, Türk Halk Kültürü Araştırmaları 1997, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998.
- SERTKAYA Osman Fikri, “Çince ✱‘Tay ~ Büyük’ Kelimesi ile Yapılan ‘Damla, Dayı, Teyze ve Dede’ Kelimeleri Üzerine”, Türk Dili Dergisi, Sayı: 680, s. 150-159, 2008.
- SHIRATORİ Kurakichi, “Kanghan Unvanının Menşei”, (Çev: İ. Gökbakar), T.T.K Belleten, Cilt IX, Sayı: 36, s. 497-504, Ekim 1945.
- SİPAHİ Abdülkadir, “Türk Halk İnançlarında Büyü ve Büyü İle İlgili Uygulamalar”, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilimdalı Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2006.
- STAROSTIN Sergei A.,-DYBO Anna V.,-MUDRAK Oleg A., Etymological Dictionary of the Altaic Languages, Leiden-Boston 2003.
- SÜMER Faruk, Türk Devletlerinde Şahıs Adları I, TDAV Yayınları, İstanbul 1999.
- ŞENOCAK Ebru, “Göktürk Yazıtlarında Türk Halk Edebiyatı Unsurları”, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 11, Sayı: 2, s. 165-176, 2001.
- ŞEŞEN Ramazan, İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2001.
- ŞEYH SÜLEYMAN EFENDİ, Çağataj-Osmanisches Wörterbuch, (Haz. I. Kunos), Budapeşte 1902.
- TANRIDAĞLI Gülzade, “Uygur Kültüründe Saç Örgüleri ve Anlamları”, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı: 14, s. 47-53, 2000.
- TARAMA SÖZLÜĞÜ, Cilt V, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1996.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

- TAVKUL Ufuk, “Codex Cumanicus ve Karaçay-Malkar Türkçesi”, Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, Sayı: 15, s. 45-81, Bahar 2003.
- TEKİN Şinasi, İştikakçının Köşesi, Simurg Yayınları, Ankara 2001.
- TEKİN Talât, Orhun Yazıtları, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2010.
- TOKAREV S. A., “Kültür Tarihinde Ateş Sembolü”, Ege Üniversitesi Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, (Çev: Muvaffak Duranlı), Cilt VI, Sayı: 1, s. 259-264, 2005.
- TUNA Sibel Turhan, “Türk Dünyasındaki Düğünlerde Koltuklama ve Kırmızı Kuşak Bağlama Geleneği”, Bilig/ Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 38, s. 149-160, Yaz 2006.
- TURDİMOV Şamirza, “Türk Dünyasında Albastı”, (Çev: Selâmi Fedakâr), Ege Üniversitesi Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, Sayı: III, s. 261-266, 1999.
- TÜMER Günay, “Birüni'nin Türkoloji İle İlgili Olarak Verdiği Bilgiler”, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt XXII, s. 361-365, 1978.
- UÇAR Erdem, “Uygurca Üzüt~Üzütlüg Üzerine”, Turkish Studies, Cilt 6, Sayı: 1, s. 1821-1826, Kış 2011.
- ULUÇAY M. Çağatay, Harem II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1985.
- ULUÇAY M. Çağatay, Padişahların Kadınları ve Kızları, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1992.
- USEEV Nurdin, Kırgız ve Türkiye Türkçesi ile Karşılaştırmalı Olarak Yenisey Yazıtları Dilinin Söz Varlığının Tarihi Gelişimi, Türk Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkoloji Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Bişkek 2006.
- USER Hatice Şirin, “Kan Ağla’ ve ‘Baş Bağla-’ Deyimlerinin Bilge Kağan ve Suci Yazıtları Temelinde Açıklaması”, Hacettepe Üniversitesi Türkbilgi Dergisi, Sayı: 16, s. 137-145, 2008.
- USER Hatice Şirin, “Bömbögör Yazıtı: Bir Türk Kunçuyunun Mezar Taşı”, Dil Araştırmaları Dergisi, Sayı: 7, s. 62-73, Güz 2010.
- UYSAL İdris Nebi, “Gel- Fiilinin Eski Anadolu Türkçesinde Tezlik Yapma İşlevi”, Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi, Cilt CIV, Sayı: 739, s. 70-76, Temmuz 2013.
- ÜÇOK Necip, “Fonemlerin Özellikleri Üzerine Bir Deneme”, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, Cilt IX, Sayı: 4, s. 363-380, Aralık 1951.
- ÜŞENMEZ Emek, “Tün Sözü Üzerine”, Turkish Studies, Cilt 3, Sayı: 1, s. 399-404, Kış 2008.
- YAKICI Ali, “Düğün Kelimesi ve Kültürümüzdeki Yeri Üzerine”, Millî Folklor Dergisi, Sayı: 11, s. 33-35, Güz 1991.
- YALTKAYA Şerefeddin, “Tarihte Renk”, İstanbul Üniversitesi Türkiyat Mecmuası, Cilt 7, s. 41-47, 1942.
- YAYIN Nerin, “Bet Açar’ Terimi Üzerine”, Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, Sayı: 15, s. 143-153, Ağustos 2008.
- YENİSOY Hayriye (Süleymanoğlu), “Kriçim Türklerinin Düğün Türküleri”, Bilig/ Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 5, s. 200-209, Bahar 1997.
- YILDIRIM Neşide, “Toplum Yapısı İtibarıyla Çameli İlçesinin Özellikleri”, Bilig/ Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 40, s. 169-194, Kış 2007.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

- YÖRÜKÂN Yusuf Ziya, Anadolu'da Alevîler ve Tahtacılar, Ötüken Yayınları, İstanbul 2006-a.
- YÖRÜKÂN Yusuf Ziya, Müslümanlıktan Evvel Türk Dinleri Şamanizm, Ötüken Yayınları, İstanbul 2006-b.
- YUDAHİN K.K., Kırgız Türkçesi Sözlüğü, Cilt I-II, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1998.
- YUSUF HAS HACİB, Kutadgu Bilig, (Haz. Reşid Rahmeti Arat), Kabalcı Yayınları, İstanbul 2006.
- YÜCE Mehmet-DOSBAYEVA Bibigül, "Kırgız Türklerinde Evlenme Geleneği", Ankara Üniversitesi Modern Türklük Araştırmaları Dergisi, Cilt 4, Sayı: 1, s. 7-24, Mart 2007.
- ZARİPOVA Çetin Çulpan, "Tatar Türklerinin Dügün Geleneği", Ankara Üniversitesi Modern Türklük Araştırmaları Dergisi, Cilt 2, Sayı: 3, s. 92-119, Eylül 2005.
- ZARİPOVA Çetin Çulpan, "Tatar Halk Destanı "İdegey"de Geçiş Dönemleri", Karadeniz Araştırmaları Dergisi, Sayı: 15, s. 125-147, Güz 2007.
- ZARİPOVA Çetin Çulpan, "Tatar Folklor ve Halk Edebiyatında Kayın Ağacı", Turkish Studies, Cilt 4/3, s. 583-601, İlkbahar 2009-a.
- ZARİPOVA Çetin Çulpan, Tatar Türklerinin Gelenek ve Görenekleri, Ankara 2009-b.
- ZHEN-HUA Hu, "Fu-Yü Kırgızlarının Günlük Hayatta Kullandıkları Bazı Kelimeler", (Çev: Hülya Kasapoğlu Çengel), Türk Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 4, s. 186-204, Bişkek 2002.
- ZÜLFİKAR Hamza, "-agan (-ağan), -egen (-eğen) Ekinin Türkçedeki İşlevi", Turkish Studies, Cilt 5/1, s. 42-56, Kış 2010.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

